

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : LXXX

Sa. 287

Nisan 2016

ANKARA – 2016

BALKANLARDA ULUSLARARASI BİR ORGANİZASYON: İSLİMYE PANAYIRI

MERYEM KAÇAN ERDOĞAN*

GİRİŞ

Pazar ve Panayır Hakkında

Osmanlı döneminde pazar kelimesi hem alışverişi hem de alışveriş yapılan mekânı ifade etmektedir. Farsça “çarşı”; Arapça “şûk” sözcükleri de pazar yerine kullanılmıştır. Ancak XVI. yüzyıldan sonra pazar kelimesi, kırsal kesimlerde mevsimlik oluşturulan alışveriş mekânları ile köy, kasaba ve şehirlerde haftanın belli günlerinde kurulan açık alışveriş yerlerini ifade eder hale gelmiş; çarşı ise, yerleşik esnafın faaliyet gösterdiği yerler ve kapalı alışveriş mekânları için kullanılmıştır. Yılda bir veya birkaç defa kurulan büyük pazarlar ise panayır olarak adlandırılmıştır.¹ Bununla birlikte Osmanlı belgelerinde pazar ve panayırı birbirinden ayırt etmek genellikle zordur. Zira pazar kelimesi her ikisi için de kullanılmıştır. Nitekim çalışmaya konu olan panayır, Osmanlı arşiv belgelerinde “İslimye’de kain panayır tabir olunur eyyâm-ı bazar”² ya da kısaca “İslimye bazarı”³ olarak tarif edilmiştir. Genellikle kırsal kesimin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kır iskân merkezleri civarında kurulan pazar ve panayırlar arasındaki temel farklılık ise kurulma sıklığıdır. Pazarlar genellikle haftada bir kurulup birkaç saat ya da en fazla bir gün içinde sona ermesine rağmen panayırlar yılda bir, iki veya üç kez kurulmakta⁴, süresi ise bir gün ila 1,5 ay arasında değişmektedir.⁵ Genellikle Nisan-Eylül ayları arasındaki dönemde kurulan

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, meryem@ogu.edu.tr

¹ Tahsin Özcan, “Pazar (Osmanlı Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, 34, İstanbul 2007, s. 206-207.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Adliye (C.ADL), nr.58/3492.

³ BOA, *Kamil Kepeci Defterleri (KK.d.)*, nr.3824, s. 16.

⁴ Suraiya Faroqhi, “Balkan Panayırlarının Eski Tarihi”, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara 2006, s. 165.

⁵ Sürenin bir gün ila birkaç hafta arasında değiştiğini ifade eden çalışmalar bulunduğu gibi (Faroqhi, “Balkan Panayırlarının Eski Tarihi”, s. 165), Osmanlı yönetiminin onbeş günden fazla bir süreye izin vermediğini belirten görüşler de vardır (M.Akif Erdoğan, *Öndokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, İzmir 1999, s. 2, 9). Bununla birlikte panayırların bir haftadan 1,5 aya kadar sürdüğünü kaydeden bilgiler de bulunmaktadır (Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, İstanbul 1996, s. 9). Evliya Çelebi ise Rumeli’deki panayırlardan bahsederken Varat pazarının 20 gün 20 gece; Mitroviçse

panayırlar, pazarlara göre büyük ölçekli ticari mekânlar olduğu için organizasyonu da merkezi idare tarafından yapılmıştır.⁶

Panayırlara Tarihsel Bir Bakış

Tarihte ilk panayırlar, M.Ö. 2000’li yıllarda daha çok Ortadoğu’da kurulmuş olup büyük pazarlar şeklindeydi. Benzer şekilde Eski Yunan ve Roma’da da halkın ürettiği malları tanıtıp sergilemek, ticareti geliştirmek amacıyla panayırlar kurulmuştur. Avrupa’da ise şehirlerin gelişmesine paralel olarak XI. yüzyıldan itibaren fuarlar ortaya çıkmış⁷ ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Ticaret kentlerinin kurulması fuarların önemini azaltmakla birlikte fuarlar etkinliklerini XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sürdürmüştür. Özellikle XVI. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa’nın Bohemya ve Moravya, Polonya ve Balkan topraklarıyla yaptığı ticarete önemli bir rol oynamaya başlayan Leipzig fuarı, bu etkisini bütün XVIII. yüzyıl boyunca devam ettirmiştir.⁸ XIX. yüzyılda sergi binalarının açılması yoluyla devam eden fuarların XX. yüzyıla gelindiğinde hem sayısı artmış hem de içeriği zenginleşmiştir. Günümüzde fuarlar “Dünya Ticaret Merkezi” adıyla yapılan yerlerde işlevine devam etmektedir.⁹

Türklerde ise, ticari faaliyetlerin eski devirlerden beri devam ettiği, Hunlar ve Göktürklerin komşularıyla sınır bölgelerinde belirli zamanlarda kurulan yerlerde ticaret yaptıkları bilinmektedir. Bu tür faaliyetler Selçuklular döneminde de devam etmiş, uluslararası ticaret hacminin artmasına bağlı olarak Anadolu’da inşa edilen kervansaray ve hanların yanı sıra büyük pazar ve panayırlar da kurulmuştur.¹⁰ Bun-

(Mitrovica), Ösek, Maşkolur ve Dolyan panayırlarının ise 40 gün 40 gece devam ettiğini ifade etmektedir (*Evlüya Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 6. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s.102, 108-109; *Evlüya Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), 7. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 154; *Evlüya Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff), 8. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 97-99, 337-338).

⁶ Tanzimatla beraber panayırların kuruluş ve organizasyonu önce kaza idarelerine daha sonra ise belediyelere bırakılmıştır (Mehmet Doğan, *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Panayırlar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s. 59, 64; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 10-11).

⁷ XIII. yüzyılda Fransa’daki Champagna panayırları büyük önem kazanmış olup bu bölgede altı panayır kurulmuştur. Her bir panayır 7 hafta süreyle faaliyet göstermiş, bu süre zarfında dünyanın dört bir tarafından getirilen emtia satışa sunulmuştur. (Lütfi Güçer, *İktisat Tarihi Ders Notları*, İstanbul 1983, s. 97).

⁸ Fuar hakkında geniş bilgi için bkz. Virginia Paskaleva, “Osmanlı Balkan Eyâletleri’nin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700-1850)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi (İÜİFD)*, XXVII/1-2 (1967-1968), s. 47-50.

⁹ Coşkun Çakır, “Fuarların Doğuşu ve Türk Fuarıcılık Tarihine Genel Bir Bakış Panayırlardan Dünya Ticaret Merkezlerine”, *İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız*, İstanbul 2006, s. 10-12.

¹⁰ Özer Küpeli, “Osmanlı Devleti’nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırının Tarihine Dair”, *Osmanlı*, 3, Ankara 1999, s. 490. Bu pazar ve panayırlar arasında Kayseri ve Kırşehir üzerinden Amasya’ya ulaşan kervan yolu üzerinde *Ziyaret Pazarı*, Konya-İstanbul arasında uzanan doğu-batı uluslararası ticaret yolu üzerinde *Yıldırım/İlgin Pazarı*, Sivas-Sinop arasındaki uluslararası ticaret yolu üzerinde, Tokat-Zile arasında yer alan *Azine Pazarı*, Konya-Ladik yakınlarında kurulan *Alâmeddin Pazarı*, Konya-Burdur kervan yolu üzerinde Eğirdir yakınlarındaki *Pınar Pazarı*, Sinop yöresindeki Uzunova

lardan en meşhuru Güney Rusya'dan Halep'e ulaşan kuzey-güney uluslararası ticaret yolu üzerindeki Yabanlı Pazarı olup uluslararası bir özellik taşıymaktaydı. Kayseri-Pınarbaşı yolu üzerindeki Pazarören kasabasında kurulan bu pazara Türk, Arap, Acem, Tatar, Yahudi ve Latin çok sayıda yerli ve yabancı tüccar iştirak etmiş, başta köle ve cariyeler, kürk ve deri olmak üzere değerli kumaşlar, baharat, katır ve atlar alınıp satılmıştır. Bu pazar muhtemelen XIII. yüzyılın sonları veya XIV. yüzyılın başlarına kadar faaliyetini sürdürmüştür.¹¹

Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılar da oluşturdukları ticaret politikası çerçevesinde iç ve dış ticaretin kurallarını belirleyerek bir taraftan dış ticareti desteklemiş, öte yandan iç ticarete hafta pazarları¹², panayırlar ve büyük ticaret şehirleri oluşturmuşlardır. Bu sayede ticari faaliyetlerin artmasını sağlamışlardır.¹³ İç ticaretin önemli bir faaliyet alanı olan panayırlar, şehir dışında teşkil edilerek hem yerli esnafın korunması sağlanmış hem de şehrin ticari dengesinin bozulmasına izin verilmemiştir. Genellikle bahar ve yaz aylarında kurulan panayırların açılış ve kapanış tarihleri çevre panayırların durumları dikkate alınarak belirlenmiş, bu şekilde panayırlar arası bağlar kuvvetlendirildiği gibi bir panayırdan diğerine gidecek tüccar için de imkân yaratılmıştır. Geniş bir bölgenin mallarının bir araya toplandığı, toptan ve perakende ticaretin yapıldığı büyük pazarlar olarak karşımıza çıkan panayırları bölgesel ve uluslararası, ticari ve sosyal panayırlar¹⁴ olarak sınıflandırmak mümkündür. Ticari panayırlarda müşteri potansiyelini artırmak için sosyal içerikli (eğlence gibi) bazı organizasyonlara da gidilmiştir. Zaman zaman isyanlar, savaşlar ve salgın hastalıklar gibi sebeplerle faaliyetleri sönükleşen veya tatil edilen panayırlar, şartların düzelmesiyle yeniden işlerlik kazanmıştır.¹⁵

Osmanlılar döneminde Rumeli ve Anadolu başta olmak üzere Arap vilâyetleri ve Ege adalarında birçok panayır faaliyet halindeydi. Bununla birlikte panayırların

yaylasında kurulan *Boyâbâd Panayırını*, Bizans-Selçuklu sınır bölgesinde kurulan *Karahöyük Pazarı* ve *İskiyân/İşköyân Pazarı*, Antalya ya da Alanya'dan Sinop'a ulaşan ikinci derece öneme sahip ticaret yolu üzerinde Çankırı yakınlarındaki Yapraklı yaylasında kurulan *Yapraklı Panayırını* ile Niksar yakınlarında kurulan *Ayyas Panayırını* sayılabilir (Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I- Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/1, s. 210-212).

¹¹ Özcan, "Pazar", s. 209; Cengiz Tomar, "Pazar (Selçuklu Dönemi)", *TDVİA*, 34, İstanbul 2007, s. 204; Çakır, "Fuarların Doğuşu", s. 13-14; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 8-9.

¹² XVI. yüzyılda Anadolu'nun batı ve güney sancaklarında faaliyet gösteren pazarlar hakkında geniş bilgi için bkz. Faroqhi, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Menteşe)," (çev. Melek Eğilmez), *ODTÜ Gelişme Dergisi*, özel sayı, Ankara 1978, s. 39-85.

¹³ Çakır, "Fuarların Doğuşu", s. 15.

¹⁴ Sosyal yönü ağır basan panayırlar, Osmanlı topraklarında yaşayan cemaatler tarafından kurulmuştur. Dinî törenlerin veya eğlencenin ağır bastığı bu organizasyonlar arasında Beyoğlu-Tatavla, Balıklı, Kozlu, Yuhud Burgazı, Alemdağı, Kuzguncuk, Arnavutköy, Tarabya, Tekirdağ-Tefâver panayırını bulmaktadırlar (Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 11).

¹⁵ Özcan, "Pazar", s. 207; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 10-12, 14.

büyük bir kısmı ve uluslararası nitelikte olanları Balkanlarda kurulmuştur. Bunlardan bazılarının “kadimden berü” devam etmesi, çoğunun ise gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerde kurulması, bu panayırların Bizans menşeli olabileceğini düşündürmektedir. Osmanlılar bu tür organizasyonları kaldırmak yerine daha da etkin hale getirmek için büyük çaba harcamıştır.¹⁶ 1650’ler öncesinde Balkanlarda faaliyet gösteren büyük panayırlar kısaca şu şekilde özetlenebilir: Köstendil Sancağı’na bağlı Ustrumca (Strumca) kazasında Dolyan panayırı; Tırhala Sancağı’nda Fener kazasında Maşkolur ve Alasonya panayırları ile Çatalca kasabası yakınlarında Göl panayırı; Paşa Sancağı’na bağlı Zihne’de Soğan panayırı, Hurpışte yakınlarında Doçin yerleşiminde kurulan panayır; Selanik Sancağı’nda Karaferye’de Katarina panayırı, Çitroz veya Kitros olarak bilinen yerde kurulan panayır; Ohri Sancağı’nda Usturuga kasabasındaki panayır; Bosna’da Olofça kasabasındaki panayır; Hersek Sancağı’nda Prepolje’de Milaşeşa ve Taşlıca ile aynı sancakta Preboj bölgesinde kurulan panayır; Filibe yakınlarında faaliyet gösteren panayır.¹⁷ Bu panayırlara daha sonraki dönemde Uzuncaabad-ı Hasköy (Uzuncaova), İslimye, Petriç, Şehirköy (Şarköy), Siroz, Selanik-Luka, Nevrekop, Priştina, Vodina, Şumnu, Mavrova, Serfiçe, Silivri ve Tekirdağ panayırları da katılmıştır. Uluslararası özellik taşıyan panayırlar arasında özellikle Uzuncaova¹⁸, İslimye, Petriç, Siroz ve Silivri panayırlarını saymak gerekir.¹⁹

Anadolu’da kurulan panayırlara bakıldığında ise XVI. yüzyılda sadece Seyidgazi, Nazilli ve Alaşehir’de bu türden faaliyetlerle karşılaşmaktadır.²⁰ Ancak sonraki dönemde panayır sayısının arttığı görülmektedir ki bunlar arasında Abelyond-Bursa²¹, Yapraklı (Kastamonu-Çankırı)²², Zile²³, Amasya, Buca-İzmir, Balıkesir, Çan ve Gönen²⁴ panayırları sayılabilir. Rumeli ve Anadolu panayırları, katılan yerli-yabancı tüccar sayısı, ticaret hacmi ve birbiriyle irtibatı açısından bir

¹⁶ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 9-10.

¹⁷ Faroqhi, “Balkan Panayırlarının Eski Tarihi”, s.160-163. Bahsedilen makalede Maşkolur, Alasonya ve Dolyan panayırları hakkında ayrıntılı bilgi bulunduğu gibi panayırların çeşitli vakıflarla bağlantısına da işaret edilmiştir (s.168-183). Bu bölgede kurulan panayırlarla ilgili ayrıca bkz. *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, 6. Kitap, s. 55, 102-103, 108-109, 123, 279; *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, 7. Kitap, s. 151, 154, 179, 188; *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, 8. Kitap, s. 86, 97-99, 270, 291, 303, 326, 337-338.

¹⁸ Panayır hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Şen, “Bulgaristan’da Kurulan Uluslararası Bir Panayır (Fuar): Uzucaâbad-ı Hasköy (1771-1871)”, *Toplumsal Tarih*, 1/5 (Mayıs 1994), s. 47-52.

¹⁹ Çakır, “Fuarların Doğuşu”, s.16; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 11.

²⁰ Faroqhi, “Balkan Panayırlarının Eski Tarihi”, s. 164-165.

²¹ *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin), 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 147.

²² Panayır hakkında geniş bilgi için bkz. Doğan, *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Panayırlar*, s. 20-21, 44, 46-47.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurhan Girgeç, *Zile Panayır Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Küpeli, “Osmanlı Devleti’nde Panayır Organizasyonları”, s. 493-495.

kıyaslamaya tabi tutulduğunda Anadolu'daki panayırların yerel ve küçük ölçekli, Rumeli'dekilerin ise uluslararası ve büyük ölçekli oldukları anlaşılmaktadır.²⁵ Hatta Teselya ve Trakya'daki panayırların Avrupa'daki panayırlarla bağlantısı olduğu gibi XIX. yüzyılda üretim artışına bağlı olarak Avrupa malları Rumeli panayırları vasıtasıyla dağıtılır hale gelmiştir.²⁶

Bu çalışmada Rumeli'de kurulan uluslararası panayırlardan İslimye panayırının tarihçesi, kurulduğu yer ve zaman, panayırdaki satılan ürünler, tahsil edilen vergiler, panayıra katılan tüccar ve panayır güvenliğinin sağlanması gibi çeşitli konular hakkında bilgi verilecektir. Panayır, Rumeli'nin en önemli ticari organizasyonlarından biri olmasına rağmen müstakil bir çalışmaya konu olmamıştır. Bununla birlikte bir kısım arşiv malzemesinin kullanılması yoluyla panayır ile ilgili bazı değerlendirmeler yapılmışsa da bunlar Osmanlı panayırları başlığı altında genel olarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında, değerlendirilmeyen bir kısım arşiv malzemesi de kullanılarak şer'iyye sicili, seyahatname, salname ve diğer kaynak eserler vasıtasıyla panayırın başlangıçtan XIX. yüzyılın sonlarına kadar organizasyonu ile ilgili bazı tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

I. İslimye Şehri

İslimye, 1370'li yıllarda Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve XV. yüzyılda bir Osmanlı kasabası haline gelmiştir. 1545 tarihli tahrir defterine göre Niğbolu Sancığı'na bağlı olan İslimye'de nüfusun %24'ünü Müslümanlar oluşturmaktaydı.²⁷ XVII. yüzyılda önemli bir yerleşim birimi haline gelen İslimye'de on bir mahalle, on iki mescit, üç han ile iki yüz kadar dükkândan oluşan bir çarşı bulunuyordu. Şehrin su kaynakları açısından zengin olması pek çok değirmen, debbağhane çarkları ile keçe ve kilim dolaplarının kurulmasına imkân tanımıştır. Şehirde keçe, kilim, kebe, pamuklu dokuma ve halıcılık yaygın birer iş kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahalinin çoğunluğu Yanbolu kebesi olarak bilinen tiftik kebe ve renkli velense imali ile uğraşmakta olup özellikle Yanbolu kebesi Anadolu, Arap ve Acem diyarlarına gönderilmekteydi.²⁸ XVIII. yüzyıl başlarında nüfusun yaklaşık yarısını Müslümanlar'ın oluşturduğu İslimye'de inşa edilen dini eserler sayesinde İslamî karakter ön plana çıkmaya başlamıştır. İslimye, aynı yüzyıl içinde yerli ve yabancı tacirler tarafından da ziyaret edilen bir şehir haline gelmiştir. Kuşkusuz şehirdeki bu ticari hareketlilikte o sıralarda faal olan panayırın da etkisi bulunmaktadır.²⁹ XIX. yüzyılda şehrin öneminin artarak bir sancak merkezi haline gelmesinde bazı özellikler dikkati çekmektedir. Bunlardan biri, Rusya ile yapılan savaşlar nedeniyle Edirne üzerinden

²⁵ Çakır, "Fuarların Doğuşu", s. 16; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 11.

²⁶ Özcan, "Pazar", s. 207.

²⁷ Machiel Kiel, "İslimye", *TDVİA*, 23, İstanbul 2001, s. 74.

²⁸ *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi* (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 3. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 211.

²⁹ Kiel, "İslimye", s. 74.

kuzeye doğru ilerleyen yolun önem kazanması, diğeri ise şehrin Osmanlı ordusu için üretim merkezlerinden biri olmasıdır. Şehir, II. Mahmud'un yeniçeri ocağını kaldırmasıyla birlikte ilerleyen süreçte ordunun elbise ihtiyacını karşılayan önemli merkezlerden biri haline gelmiştir. Zira burada 1835 yılında bir çuha fabrikası kurulmuş, ihtiyaç duyulan yün çevre kazalardan toplanmıştır. Bu durum İslimye'nin ekonomik yönden gelişimini hızlandırmıştır.³⁰ Osmanlı Devleti, fabrikanın kurulması için gerekli teşvik ve kolaylığı gösterdiği gibi kalite ve üretimi artırmak için de büyük çaba harcamıştır.³¹ Bunun dışında şehirde XVIII. yüzyıldan beri devam eden bir faaliyet olarak Samakov madeninden getirilen demirle tüfek namlusu imal edilmiştir.³²

1864 yılında Edirne vilâyetinin bir sancak merkezi haline gelen İslimye'de bu yıllarda yaklaşık 20.000 kişi mevcuttu.³³ *Kamusü'l-alâm*'da yer alan bilgilere göre ise şehir, aba fabrikaları açısından meşhur olduğu gibi gül suyundan yapılan ürünlerle de ön plana çıkmıştı. Ayrıca karabina ve çeşitli silahların imalinde de şöhret kazanmış bir şehir idi. Burada kurulan panayır, yılda bir kez olmak üzere haziran ayında faaliyet göstermekteydi.³⁴

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası şehirdeki Müslüman nüfus giderek azalmaya başlamış ve 1909 yılına gelindiğinde şehirde sadece 400 civarında Türk ailesi kalmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise şehrin islami kimliği tamamen yok olmuştur.³⁵

II. Panayırın Menşei, Faaliyet Zamanı ve Süresi

Daha önce de ifade edildiği gibi İslimye panayırını müstakil olarak inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Ömer Şen tarafından yapılan *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)* adlı çalışmada Anadolu ve Rumeli'de kurulan panayırlar bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ağırlıklı olarak Rumeli panayırlarıyla ilgili

³⁰ 1872 yılında fabrikayı ziyaret eden F. Kanitz, burada toplam 330 kişinin çalıştığından bahsetmektedir. 1877'de şehrin Rus işgaline uğraması üzerine fabrika kapatılmış ve içindeki stoklar elbise tüccarlarına satılmıştır. (Mehmet Hacısalıhoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı'nda 1878'den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul 2008, s. 70, 74, 76). İslimye abalarının şöhret kazanmasında iyi ustalık kadar güzel boyama da etkili olmuştur. Şehrin ekonomisinde abacılığın ağırlıklı rolüne, panayırdaki kurulan özel bir han da işaret etmektedir. Bu han, Anadolu ve Avusturya tüccarının hizmetinde aba alım-satımı için kullanılmıştır (Nikolay Todorov, "19. yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Bazı Karakter Değişimleri", *İÜİFD*, XXVII/1-2 (1967-1968), s. 7-8).

³¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmet Uzun, "İslimye Çuka Fabrikası", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yayın No: 21-22 (Ekim 1999, Mart 2000), s. 77-84.

³² Bu imalatın yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun ihtiyaçları doğrultusunda artırıldığı görülmektedir. (Hacısalıhoğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, s. 77-78).

³³ Kiel, "İslimye", s. 74.

³⁴ Şemseddin Sami, *Kamusü'l-alâm*, II, İstanbul 1306, s. 942. Benzer bilgiler için bkz. Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, I, Dersaadet 1313, s. 104.

³⁵ Kiel, "İslimye", s. 74.

örneklerin yer aldığı bu çalışmada İslimye panayırına da yer verilmiş ve bu kapsamda bir kısım arşiv malzemesi de kullanılmıştır. Ancak panayırlar genel başlıklar altında incelendiğinden İslimye panayırı ile ilgili veriler çalışma içinde dağınık bir halde bulunmaktadır. Bu durum panayırın faaliyetlerini bir bütün olarak takip etme imkanını ortadan kaldırmaktadır. Diğer basılı literatürde ise panayıra sadece birkaç cümle ile a atıf yapılmıştır.

Genel olarak bakıldığında kaynaklarda yer alan bilgiler, panayırın daha çok XVIII. ve XIX. yüzyıldaki durumuna işaret etmektedir. Panayırın kuruluşu muhtemelen bahsedilen dönemden daha eski olmakla birlikte başlangıç zamanını tam olarak tespit etmek mümkün görünmemektedir. Zira arşiv belgelerinde yer alan “*İslimye kazasında kurulması mutad olan İslimye panayırı*” veya “*İslimye kazasında kadimden berri senede bir defa kurulan panayır*” ifadeleri açıklayıcı bilgi vermekten uzaktır. Bununla birlikte panayırdan söz eden en erken tarihli arşiv belgelerinden hareketle bir tarih aralığı belirlemek mümkün olabilmektedir. Bu konudaki başlangıç noktalarından birisi Suraiya Faroqhi'nin *Balkan Panayırlarının Eski Tarihi* adlı çalışmasıdır. Faroqhi bu çalışmasında fermanlar, tahrir defterleri ve vakıf kayıtlarına dayanarak 1650'ler öncesinde Balkanlarda faaliyet gösteren büyük panayırları incelemiştir. Ancak bu panayırların arasında İslimye panayırı bulunmamaktadır. Yine 1652 yılında Rumeli Eyâleti'ndeki şehirleri gezen Evliya Çelebi de *Seyahatnamesi*'nde Rumeli'de kurulan panayırlar hakkında ayrıntılı bilgiler aktarmasına rağmen İslimye'de böyle bir organizasyondan bahsetmemektedir.³⁶ Muhtemelen bahsedilen zamanda böyle bir panayır mevcut değildi. Panayır ile ilgili elimizde mevcut en erken tarihli arşiv belgesi ise 1719 yılına ait bir defter olup panayıra katılan gayrimüslim tüccara tevzi edilen cizye evrakı ile ilgilidir. Defterdeki verilerden hareketle panayıra Rumeli ve Anadolu'dan katılan Müslüman tüccarın yanı sıra 2.151 gayrimüslim tüccarın iştirak ettiği düşünülürse bunun geniş bir bölgeyi kapsayan ve geniş katılımlı bir organizasyon olduğu anlaşılmaktadır.³⁷ Ayrıca XVIII. yüzyılın ilk yarısı içinde Edirne'ye yerleşmiş olan Fransız tüccarı ile İstanbul'daki Fransız ticaret firmalarının temsilcileri, Uzuncaova ve İslimye panayırlarını ziyaret ederek orada önemli bağlantılar kurmuşlardır.³⁸ Yine aynı yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'ndeki ticareti ve yabancı tacirlerin durumunu araştırmak üzere Fransızların hazırladıkları raporlardan panayırın kuruluş zamanına ilişkin bazı tahminler yapılabilir. Buna göre III. Ahmed döneminde veya izleyen dönemde yazılması muhtemel olan ve Edirne'nin ticari durumunu ortaya koyan bir raporda İslimye panayırı Rumeli'nin en işlek panayırı olarak gösterilmektedir. Ciro hacmi son derece yüksek olan bu panayırdan,

³⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 3. Kitap, s. 211.

³⁷ Panayıra başta Edirne, Filibe ve Tırnova olmak üzere Rumeli'nin birçok şehrinin gayrimüslim tüccar katıldığı gibi Trabzon, Kayseri, Sivas ve İzmir gibi şehirlerin gayrimüslim tüccarı da ilgi göstermiştir (BOA, *İK.d.*, nr. 3824, s. 2-16).

³⁸ Paskaleva, “Osmanlı Balkan Eyâletleri'nin”, s. 60.

Rus ve Alman tacirler büyük oranda mal satıyorlardı.³⁹ Dolayısıyla yerli ve yabancı tüccarı buluşturan ve uluslararası bir statüye kavuşan panayırın bu duruma gelmesi için belirli bir zamana ihtiyaç vardır. Mevcut veriler değerlendirildiği zaman İslimye panayırının kuruluş tarihini XVIII. yüzyıl başları hatta XVII. yüzyılın sonları olarak düşünmek mümkün gözükmemektedir. Başlangıçta pazar olarak adlandırılan bu organizasyon giderek büyümüş ve uluslararası bir özelliğe kavuşmuştur.

Yılda bir kez kurulan panayırın açılış zamanı ve süresiyle ilgili olarak kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Fransızların hazırladığı rapora göre (XVIII. yüzyılın ilk yarısı) panayır, Mayıs'ın son günü açılmakta ve dört gün sürmektedir.⁴⁰ 1820-1830 yıllarında ise panayırın faaliyet süresi uzamış ve yaklaşık bir ay süreyle açık kalmıştır.⁴¹ Bahsedilen tarihten kısa bir süre sonra kaleme alınan bir kayıta panayırın rûz-ı hızırda (Miladî 6 Mayıs) kurulduğu ifade edilmektedir.⁴² 1263/1847 yılından itibaren düzenlenen devlet salnâmelerine göre panayır Rumi 11 veya 12 Haziranda (Miladî 23 veya 24 Haziran) faaliyete geçmekte ve 15 gün süreyle açık kalmaktadır. 1290/1873 yılında ise panayırın faaliyet süresi 30 güne kadar çıkmıştır. Hatta bu sürenin 1294-1305/1877-1888 yılları arasında 31 gün olduğu tespit edilmektedir.⁴³ Ancak panayırın hasat sonrasında açıldığı, Eylül ayının ortalarından Ekim ayının ortalarına kadar devam ettiğini ifade eden bazı görüşler de bulunmaktadır.⁴⁴ Bu durum muhtemelen panayırın çevre panayırlarla bağlantısı dikkate alınarak zaman içinde bazı düzenlemelere gidildiğini göstermektedir.

Panayırın açılmasına izin verildikten sonra bu durumun ilgililere ilan edilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda başta Balıkesir naibi ve mütesellimi ile Rumeli'nin sağ, sol ve orta kolunda yer alan görevlilere bilgi verilmiş, tüccarın güvenli bir şekilde panayıra ulaşması konusunda gerekli tedbirleri almaları emredilmiştir.⁴⁵

³⁹ Halil Sahillioğlu, "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkanları", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XIII, İstanbul 1968, s. 60, 64.

⁴⁰ Sahillioğlu, "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin", s. 65.

⁴¹ Todorov, "19.cu Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan", s. 7.

⁴² BOA, Cevdet İktisat (C.İKTS), nr:8/358, 829. Ayrıca bkz. Hacısalihioğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, s. 80.

⁴³ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, 1263/1847 (Def'a 1, s.17), 1264/1848 (Def'a 2, s.20), 1265/1849 (Def'a 3, s.17), 1270/1854 (Def'a 8, s.21), 1271/1855 (Def'a 9, s.22), 1272/1856 (Def'a 10, s.12), 1273/1857 (Def'a 11, s.13), 1274/1858 (Def'a 12, s.13), 1275/1859 (Def'a 13, s.13), 1276/1860 (Def'a 14, s.14), 1277/1861 (Def'a 15, s.14), 1278/1862 (Def'a 16, s.14), 1280/1863 (Def'a 18, s.3), 1290/1873 (Def'a 28, s.6), 1291/1874 (Def'a 29, s.7), 1292/1875 (Def'a 30, s.7), 1293/1876 (Def'a 31, s.8), 1294/1877 (Def'a 32, s.8), 1295/1878 (Def'a 33, s.8), 1301/1884 (Def'a 39, s.617), 1302/1885 (Def'a 40, s.623), 1303/1886 (Def'a 41, s.518), 1304/1887 (Def'a 42, s.467), 1305/1888 (Def'a 43, s.383). Ayrıca bkz. *Salnâme-i Vilâyet-i Edirne*, 1290/1873 (Def'a 4, s.6), 1291/1874 (Def'a 5, s.7), 1292/1875 (Def'a 6, s.7), 1293/1877 (Def'a 8, s.6).

⁴⁴ Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 92.

⁴⁵ BOA, C.İKTS, nr:8/358.

III. Panayırda Ticarete Konu Olan Emtia

Rumeli'de uluslararası özellik taşıyan panayırlar, çok çeşitli malların pazarlandığı ve büyük bir ticari rekabetin yaşandığı mekânlardı. Buralara Osmanlı Devleti'nin her tarafından toptan ve perakendeci tüccar geldiği gibi Batı ve Orta Avrupa'dan, Rusya'dan ve Yakın Doğu'dan komisyoncular, tefeciler ve tacirler de ilgi göstermekteydi. Panayırlardaki ticaret hacmi ve rekabet dolayısıyla çeşitli devletlerin konsolos ve ajanları da faaliyet halindeydi.⁴⁶ İslimye panayırı da bahsedilen rapora göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında uluslararası bir panayır görünümündeydi. Zira Edirne şehrinin ithal ettiği malların yanı sıra diğer Balkan şehirleri ile Fransa'nın ürettiği malların bir kısmı başta İslimye ve Uzuncaova olmak üzere çevre panayırlarda pazarlanmakta⁴⁷, yerli-yabancı tacirler buralarda büyük bir etkinlik göstermekteydiler. Dolayısıyla bahsedilen zaman diliminde İslimye panayırı Rumeli'nin en işlek panayırı haline gelmiş ve ciro hacmi 6 milyon kuruşa (yaklaşık 3 milyon altın) yükselmiştir. Rusların kürk, Almanların büyük miktarda hırdavat sattığı panayıra Trabzon ve Gümüşhane madenlerinden çıkarılan bakır, Selanik'ten enli Londra (Londres) çuhası ile hazır elbise gelmekteydi. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransızların yanı sıra İngilizlerin de Balkan pazarına dahil olmasıyla birlikte bölgeye gelen malların çeşitlendiği, başta mensucat ürünleri olmak üzere keten bezi, pamuklu kadife, maden filizi, saat, mücevherat, cam ve kağıt gibi ürünlerin, aralarında İslimye panayırının da bulunduğu çeşitli panayırlara indirilerek buradan iç kesimlere dağıtıldığı görülmektedir. Ayrıca Hollanda, İtalya, Rusya, Avusturya ve Alman eyaletlerinden gelen tacirlerin de bölgedeki ticari hareketliliği artırdığı bilinmektedir.⁴⁸ XIX. yüzyılda ise panayıra katılan yerli ve yabancı tüccar içerisinde Yahudiler ağırlıklı bir yer işgal ettiği gibi panayırda satılan ürünler de çeşitlenmiştir. Bahsedilen yüzyıla ait gümrük muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre bu dönemde panayırda başta keten (Eflak keteni) ve keten mamulleri olmak üzere kenevir ipliği, urgan, kirpas⁴⁹, Eflak kenevir kirpası, Moskov kirpası, Musul kirpası, kirpas

⁴⁶ Eski Cuma, Karasu, Uzuncaova ve Serez gibi uluslararası panayırlarda büyük bir rekabet söz konusuydu (Paskaleva, "Osmanlı Balkan Eyâletleri'nin", s. 72-73).

⁴⁷ Edirne'nin panayırlarla olan bağlantısı için bkz. İbrahim Sezgin, "XVIII. Asırda Edirne'nin İktisadi ve Ticari Durumu", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Haziran 2006, s. 33-34. Ayrıca bkz. Paskaleva, "Osmanlı Balkan Eyâletleri'nin", s. 60.

⁴⁸ Mesut Küçükkalay-Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'dan Karayolu İle Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi: 1795-1804", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2003, s. 163-164. İslimye panayırına ait 10 Safer 1185/25 Mayıs 1771 ve 7 Zilka'de 1186/30 Ocak 1773 tarihli muhasebe defterlerinden anlaşıldığına göre bu dönemde panayırda meşin, camus cildi, tilki postu ve boğazi, siyah kedi postu, siyah göcen (kokarca) postu, zerdeva postu, yapağı, şayak, bogası, atlas, seccade, Bec yorgan yüzü, Selanik keçesi ve peştamalı, Trabzon ipliği, barut ve kahve gibi ürünler pazarlanmıştır (BOA, *Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d.)*, nr. 4202, s. 2-3; BOA, *Bâb-ı Defteri Baş Muhasebe İstanbul Gümrük Emni Defterleri (D.BŞM.İGE.d.)*, nr. 17190, s. 2-4).

⁴⁹ Kirpas, pamuk veya keten ipliğinden dokunmuş bir cins astarlık bezdir. (Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 353).

keten gömlek gibi mallar alınıp satılmıştır. Bunun yanı sıra panayırda hayvansal kaynaklı mallar geniş bir ürün yelpazesi halinde müşteriye sunulmuştur. Mesela manda boynuzu, keçi derisi, beyaz post, samur post, tilki postu, kedi postu, tavşan postu, sansar postu, zerdeva postu, kakum, çilkafa⁵⁰, sincap kürkü ve Bec samuru bu çeşit mallar arasında zikredilebilir. Panayır aynı zamanda geniş imparatorluk coğrafyasında imal edilen kumaş ve kumaşlardan mamul ürünlerin pazarlandığı bir mekân olduğu gibi imparatorluk dışından gelen ürünlere de ev sahipliği yapmıştır. Bunlar arasında Efrenç fesi, Bec velensi, Bec yağlığı ve tülbendi, İngiliz şalı, Leh kılabdandı⁵¹, ibrişim kolan, Şarköy kilimi, yorgan yüzü, basma, basma kuşak, Kıbrıs basması, İslimye ve Yanbolu kebesi⁵², Selanik havlusu, Diyarbakır, Şam, Yenişehir ve Manisa alacası, İzladi takım ve seccade, canfes, patiska, çuha, aba ve kaytan⁵³ gibi ürünler bulunmaktadır. Bu çerçevede kumaşın hammaddelerinden yapağı ve ham ipek de ticareti yapılan ürünler arasındaki yerini almıştır. İslimye panayırını bakır, hırdavat, ayna, aynalı kutu, çadır, at keçesi, yular, gözlük, kağıt, bileği taşı, piştov, fındık, gül yağı, gül suyu, balmumu, afyon, şeker, kahve, balık ve bakır kap-kacak gibi malların alınıp satıldığı ticari bir mekan olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁵⁴ Ayrıca panayır tütün ticaretinin yapıldığı önemli pazar yerlerinden biri haline gelmiştir. Daha çok Gümölcine ve çevresi olmak üzere Çirmen, Hasköy, Yenice-i Karasu, Akçakızanlılık, Filibe, Pazarcık, Karlova ve Edirne gibi yerlerde üretilen tütün, küçük çaplı bölge tüccarı ve çiftçiler tarafından arabalarla panayıra getirilmiş ve buradan tütün ihraç eden tüccar vasıtasıyla Karadeniz'e, Tuna yoluyla Belgrad ve imparatorluğun kuzey bölgelerine pazarlanmıştır.⁵⁵ Bu kapsamda enfiye de panayırdaki ticareti yapılan bir meta olup Edirne kalemi enfiye mukataasını emaneten idare eden enfiyeciler tarafından serbest bir şekilde satılmıştır.⁵⁶ Panayırlar aynı zamanda köle ticaretinin yapıldığı pazarlar olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷

Panayırların önemli bir fonksiyonu da darphanelere hammadde sağlayan mekânlar olmasıydı. Buralarda yerli paraların yanı sıra yabancı para birimleri de tedavülde dolaşmaktaydı. Darphane emin ve nazırlarının tayin ettiği sarraf, müba-

⁵⁰ Çilkafa/çilkava/çalkafa, kurdun ense postundan yapılan kürk. (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 345).

⁵¹ Kılabdandı, kılaba denilen eğirme çarkı ile sarılan, sırma veya tel ile karışık ipek veya pamuk ipliklidir. (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 352).

⁵² Kalmı keçec. (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 352).

⁵³ Kaytan, pamuk veya ipekten sicimdir. (Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 352).

⁵⁴ BOA, *D.BŞM.d.*, nr. 8121, s. 18-22 (Şa'ban 1233/Haziran-Temmuz 1818); *D.BŞM.d.*, nr. 9368, s. 2 (24 Zilka'de 1242/19 Haziran 1827).

⁵⁵ Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün*, s. 92. Çeşitli yerlerden tütün tüccarı tarafından İslimye panayırına getirilen tütün miktarı için bkz. BOA, Cevdet Maliye (C.ML), nr.734/29965, s. 1-2; BOA, *Bâb-ı Defterî Maden Mukataası Kalemi Defterleri (D.MMK.d.)*, nr.22832, s. 7; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 73-74.

⁵⁶ BOA, C.ML, nr.209/8605.

⁵⁷ Panayırdaki satın alınan Gürcü asıllı cariye'nin hür olduğunu ispat etmesi üzerine olay mahkemeye intikal etmiştir (BOA, C.ADL, nr.26/1538).

yaacı ve zahireciler tüccar, esnaf ve halkın getirdiği sikke ve külçeleri maden satın alır gibi dirhem hesabıyla satın alıyorlardı. Bu satın alma işlemi fiyatı mukarrere veya günün rayici üzerinden gerçekleşiyordu. Darphane emin veya nazırı ya da ifraz mukataası mutasarrıfları tarafından panayırlara gönderilen mübayaacılara sikke satın almak üzere “sermaye” verilmiştir. Mesela 1783 yılında ifraz mukataası mutasarrıfı tarafından darphane için altın ve gümüş satın almak üzere İslimye panayırına gönderilen mübayaacı zımmîlere, 70.000 kuruştan fazla sermaye teslim edilmiştir. Refakatçileri eşliğinde panayır bölgesine hareket eden bu mübayaacılar, “...buldukları zer ve simi ve naküsü'l-vezn işe ve kale gelir meskûk altını ve kefare sikkesiyle buldukları bi'l-cümle ecnâs-ı nukudu hüsn-ü rayici üzere mübayaa...” etmekle görevliydi. ⁵⁸ Yine 1789 yılında Darphane'ye bağlı ifraz mukataası mutasarrıfı Düzoğlu Ovanes tarafından zahireci adıyla 2 nefer Yahudi, altın ve gümüş mübayaacı olmak üzere İslimye panayırının yanı sıra Edirne vs. bölgelere gönderilmiştir. Zahirecilere, miri fiyat üzerinden satın alma işini gerçekleştirmeleri konusunda talimat verilmiştir. ⁵⁹

IV. Panayırda Can ve Mal Güvenliğinin Sağlanması

Panayırlardaki alışverişin hem devletin hem de katılan çevrelerin menfaatine uygun olarak devam etmesi, güvenlik önlemleriyle yakından ilgiliydi. Panayırlara ulaşan yollarda ve panayır alanlarında esnaf, tüccar ve halkın çeşitli tehdit ve tehlikelere karşı güvenliğini sağlamak ise devletin sorumluluğu altındaydı. Bu konuda devletin ve mahalli idarecilerin zafiyetleri, can ve mal güvenliği açısından endişe taşıyan tüccarın panayıra katılmaktan vazgeçmesine dolayısıyla o yılki panayır gelirlerinin düşmesine sebep olmaktadır. Özellikle eşkıyalık, savaş ve ihtilâl yıllarında bu tür olumsuz durumlarla sık sık karşılaşılmaktaydı. ⁶⁰

a. Panayırda Eşkıyalık Faaliyetleri

İslimye panayırını gibi uluslararası özellik taşıyan panayırlara katılımın son derece yoğun olması, pek çok değerli mal ve eşyanın buralarda el değiştirmesi, bu yerleri eşkıya açısından cazip yerler haline getirmiştir. Özellikle panayıra ulaşan yol ve geçitleri tutan kalabalık eşkıya grupları tüccarın can ve mal güvenliğini tehdit etmiştir. Eşkıya sadece yol güvenliğini tehdit etmekle kalmayıp meskûn mahallerin idareci ve sakinleriyle de işbirliği yaparak faaliyet alanlarını artırmıştır. Mesela 1789 yılında panayırdan dönüşte Tatarpazarı kazasına bağlı Hotan köyünden geçen Dramalı 5 nefer tütün tüccarı esnafı, Hacı Osman'ın evinde ikamet ettiği sırada bir grup eşkıyanın saldırısına uğramıştır. Hacı Osman'ın yardım ve yataklık ettiği bu eşkıya

⁵⁸ BOA, Cevdet Darphane (C.DRB), nr:63/3113 (15 Cemâziyelâhır 1197/18 Mayıs 1783); Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 107; Hacısalihioğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, s. 80.

⁵⁹ BOA, C.DRB, nr:39/1950 (12 Safer 1204/1 Kasım 1789). Zahireci ve refakatçılarının panayıra gidip ve dönüşlerinde gece-gündüz güvenliklerinin sağlanması, yanlarındaki sermayenin korunması hakkında ilgili kadı, naip, kethüdayeri, yeniçeri serdari ve ayan-ı vilâyete hitaben fermanlar gönderilmiştir (BOA, C.DRB, nr:63/3113; Hacısalihioğlu, *Doğu Rumeli'de Kayıp Köyler*, s. 80).

⁶⁰ Doğan, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Panayırlar*, s. 75.

grubu, tüccarın yanında bulunan 9.000 kuruş ile hayvan ve eşyalarını gasp ettikleri gibi kendilerini de yaralamıştır. Bu organize işte tüccar, Hacı Osman ile birlikte köy halkından da şikâyetçi olmuştur.⁶¹ Özellikle yüzyılın sonlarına doğru dağlı eşkiyanının Rumeli'de faaliyetlerini artırması yerleşik halkın günlük yaşantısını olumsuz etkilediği gibi ticari hayatı da sekteye uğratmıştır. Dağlı eşkiyasından Kara Feyzi ve Cenkioğlu gibi eşkiya liderleri⁶², kalabalık bir eşkiya topluluğu ile 1799 yılının ortalarında panayırdan dönen 600 arabadan oluşan bir tüccar kafilesine saldırmışlardır. Üstelik bu saldırı tüccarın ve arabaların güvenliğine memur edilen silahlı birliklere rağmen yapılmıştır. Edirne Bostancıbaşı Ahmed Ağa ile Tüfenkçibaşı Halil Ağa'nın gözetiminde ilerleyen tüccar kafilesi Edirne yakınlarında bulunan Derbend-i kebir ve Derbend-i sağır arasında ansızın saldırıya uğramış ve burada adeta küçük bir savaş söz konusu olmuştur. Her iki tarafın da kayıp verdiği bu mücadelede sonucunda eşkiya, arabaların yarısını yağma ve talan etmiştir. Eşkiyanın verdiği zarar yaklaşık 3-4 bin kese nakit ile çeşitli eşyadan oluşmaktadır. Büyük bir soygun gerçekleştiren eşkiyanın bununla yetinmeyeceği, civardaki yerleşim birimlerini yakuttan sonra Edirne'ye de saldıracağı yönünde ihbarlar alınmıştır. Hükümet, başta Edirne Muhafızı Vezir Seyyid Yusuf Paşa ve kapı halkı olmak üzere Edirne bostancıbaşı ve maiyeti ile eli silah tutan kişileri eşkiyaya karşı görevlendirmiştir. Eşkiyanın gasp ettiği malların geri alınması ve cezalandırılması konusunda çevredeki ayanlar da harekete geçirilmiştir.⁶³ Hükümetin eşkiyalık ile mücadelesinde üst düzey yöneticiler de rol oynamıştır. Nitekim Tırhala Sancağı Mutasarrıfı Yusuf Paşa'nın merkezle yaptığı yazışmalardan eşkiyanın hareketlerini adım adım takip ettiği, tedbirlerin artırılması üzerine eşkiyanın firar ederek tüccardan gasp ettiği arabalardan yaklaşık 40 kadarını yüküyle beraber terk ettiği bilgisine ulaşılmaktadır. Ele geçirilen mallar Edirne bostancıbaşı ve cizyedarı aracılığı ile sahiplerine ulaştırılmıştır.⁶⁴

⁶¹ Drama kazasına bağlı Zağric köyünden Hacı Abdullah ve Emir Mehmed, Nusrath köyünden Lazoğlu Mustafa ve Kozlu köyünden Hacıoğlu Ahmed ile Şimşirli mahallesinden Küçük Ahmed'in şikâyeti üzerine bir mübaşir tayin edilerek durumun araştırılması ve haklarının verilmesi konusunda Tatarpazarı kadısı ile voyvodasına hitaben hüküm yazılmasına karar verilmiştir [BOA, Cevdet Zabtiye (C.ZB), nr.31/1538, 15 Şevval 1203/9 Temmuz 1789].

⁶² Kafileyi basan diğer eşkiya liderleri arasında Manav İbrahim, Çiğercioğlu, Filibeli Mustafa, Manavoğlu, Çirpanlı Devecioğlu Osman, Mestanoğlu İbrahim, İsaoğlu ve Belvelioğlu Hacı Hüseyin bulunmaktaydı [BOA, Hatt-ı Hümayûnlar (HAT), nr.3112, 3 Safer 1214/7 Temmuz 1799; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 103].

⁶³ Edirne kadısı Kürkzâde Hafız Hasan'ın 19 Muharrem 1214/23 Haziran 1799 tarihli arzı için bkz. BOA, HAT, nr.2930.C. Keza Şumnu Kadısı Seyyid İbrahim de arzında eşkiyanın tüccar kafilesini bastığından ve alınması gereken tedbirlerden bahsetmektedir (BOA, C.ZB, nr.12/551, 17 Safer 1214/21 Temmuz 1799); BOA, HAT, nr.3112. Ayrıca bkz. Halime Doğru, *Bir Kadı Defterinin Işığında Rumeli'de Yaşam*, Kitap Yayınevi, 2007, (Ek Rumeli'de Bir Kaza: Hacı-oğlu Pazar Kadı Defteri (Şer'îye Sicili, 78 nolu hüküm).

⁶⁴ Firar eden eşkiya iki kola ayrılarak bir kolu Kırkkilise taraflarına gitmiş ve burada meydana gelen çatışmada her iki taraf da zayıf vermiştir. Savaş sonucunda eşkiya elbaşlarından dördü yakalanarak başları merkeze gönderilmiştir (BOA, HAT, nr.3112).

Panayıra katılan yabancı tüccar da eşkıyalık tarzı olaylarla karşılaşmıştır. Üstelik bu olaylara karışanların tüccar olması ilginçtir. Mesela İslimye panayırından dönen Rus tacirlerin İstanbul yolunda bulunan bir menzilde ikametleri esnasında Müslüman tacirlerle karşılaşması ve yüklerini yerleştirme konusunda anlaşmazlık yaşamaması bir gerginliğe yol açmıştır. Gerginlik kısa süre sonra kavgaya dönüşmüş ve Müslüman tüccarın silah kullanmaları sonucu bir Rus tacir yaralanmıştır. Ayrıca yolculuk sırasında Müslüman tacirlerin tehdit ve baskılarına maruz kalan Rus tacirler, bu durumu elçileri vasıtasıyla hükümete iletmışlerdir. Zira yabancı tüccarın gerek yol gerekse ikametleri sırasında ahidnâme şartları gereğince güvenliklerinin sağlanması gerekmektedir.⁶⁵

b. Panayır Güvenliği İçin Alınan Tedbirler

Güvenlik tedbirleri, panayırın açılmasından önce başlamakta ve panayır süresince devam etmekteydi. Hükümet, panayırların açılmasından önce mutasarrıf veya diğer idarî amirleri bölgeye gönderdiği gibi bostancibaşılara da önemli görevler yüklemiştir. Zira bostancibaşılar tüccarın gerek panayır alanında gerekse gidiş-dönüşlerde güvenliğini sağlamak durumundaydı. Ayrıca bazı yıllarda vezirler ile valilerin tayin ettiği “mahsus adamlar” görevlendirilerek⁶⁶ güvenlik konusuna hassasiyet gösterilmiştir. Eşkıyalığın yaygın olduğu yıllarda geniş bir güvenlik ağı oluşturulmuş ve bu ağ içerisinde cizyedar, ayan, yeniçeri, bostancı, piyade ve süvari askerler de yer almıştır. Hatta daimi kuvvetler gönderilerek bütün yıl boyunca panayır bölgesinin güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.⁶⁷ Eşkıyalık, savaş, ihtilal gibi olağanüstü durumlarda can ve mal güvenliği tehlikeye düşen tüccarın panayıra katılmaktan vazgeçmesi kâr ve kazançlarını ortadan kaldırdığı gibi İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûn Hazinesi için de gelir kaybına yol açmaktadır. Zira panayır gelirlerinin de içinde bulunduğu İslimye mukataası, İrâd-ı Cedîd-i Hümâyûn Hazinesi tarafından idare edilmektedir.⁶⁸ Nitekim 1795 yılında ihtilal dolayısıyla tüccarın panayıra katılma konusunda bir güvenlik sorunu yaşadığı görülmektedir. İslimye panayırını için gerek Edirne’den gerekse uzak ve yakın coğrafyadan gelen tüccar ve kethüdaları, bu şartlarda panayıra katılmalarının mümkün olmadığını ifade ile kendilerine yol güvenliğini sağlayacak bir muhafız temin edilmesini talep etmişlerdir. Bu talep dikkate alınmış, kendilerine Bostancibaşı Ağa marifetiyle “bir kar-güzâr usta” tayin edilmiştir. Aslında öteden beri uygulanan bu sistem sayesinde tüccarın panayırlara güven içinde gidip

⁶⁵ Rusya orta elçisinin konuyla ilgili arzı için bkz. BOA, HAT, nr.12571 (1215/1800-1801).

⁶⁶ 1801 yılında panayıra katılacak tüccarı eşkıya tehdidinden korumak üzere Silistre Valisi Vezir Musa Paşa’dan “mahsus adamlar tayin etmesi” istendiği gibi Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Sirozlu İsmail Bey ile Tatarpazarı voyvodası, Filibe nazırı, Edirne bostancibaşısı ve kadısına da ayrı ayrı emr-i şerif gönderilmiştir (BOA, C.İKTS., nr.26/1291; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 102).

⁶⁷ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 102-104.

⁶⁸ Silistre Valisi Vezir Musa Paşa’ya gönderilen Evâhir-i Zilhicce 1215/5-13 Mayıs 1801 tarihli hüküm: BOA, C.İKTS., nr.26/1291.

gelmesi mümkün olabilmiştir.⁶⁹ Tüccara yol boyunca refakat eden bu görevlilerin dışında panayır çevresinde bulunan tehlikeli yol ve geçitleri beklemek üzere bekçi, muhafız⁷⁰ ve yeniçeriler⁷¹ görevlendirilmiş, güvenilir kişilerden de bölükbaşılar tayin edilmiştir. Ayrıca panayır yolu üzerindeki kazalara uğrayan tüccarı korumak üzere devriye gezen kır serdarlarından yararlanılmıştır.⁷²

Beratlı Avrupa tüccarı veya onların simsar, hizmetkâr ve adamları için de yol güvenliğine yönelik bazı tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede İstanbul ve Edirne'den Anadolu ve Rumeli'de panayır kurulan mahallere ticaret amacıyla giden yabancı tüccarın yolculuğu ve ikameti ahidnâme şartlarıyla güvence altına alınmıştır. Tüccara verilen yol hükmü ile bölgedeki görevlilerin dikkati çekilmiş ve yabancı tüccarın yol boyunca himaye edilmesi, mükerrer gümrük resmi talep edilmemesi gibi hususlarda ahidnâme şartları hatırlatılmıştır.⁷³ Benzer şekilde panayırlara katılan Sırp tüccarın ticari faaliyetlerini rahatça sürdürebilmeleri için de ilgili kişilere hitaben fermanlar gönderilmiştir.⁷⁴

Alınan tedbirlere rağmen tüccarın panayırlarda eşkıyalık dışında hırsızlık gibi adi olaylara maruz kaldığı, çeşitli iddialarla mahkemeye davet edildiği ve incitildiği tespit edilmektedir. Bu konudaki şikâyetler genellikle yabancı tüccar tarafından yapılmıştır. Mesela 1794 yılında İslimye panayırında 2.774 kuruşluk eşyası çalınan Cozepe Elyoti adlı Prusyalı tüccarın mağduriyeti elçisi vasıtasıyla hükümete iletilmiştir. Elçinin ifadesine göre eşya ile birlikte Rusçuk'a kaçan hırsızlardan bir kısmı yakalanarak hapsedilmesine rağmen bir kısmı ise Uzuncaova ve civar kazalarda dolaşmaya devam etmiştir. Hükümet, bir mübaşir görevlendirerek olayın soruşturulmasını, suçluların mahkemeye çıkarılmasını ve malların sahiplerine iadesini ilgililere emretmiştir.⁷⁵ Yabancı tüccarın dile getirdiği sıkıntılardan bir diğeri de çeşitli şehirlere ve panayırlara gidiş-gelişler sırasında kendilerine veya hizmetkârlarına yapılan haksız müdahalelerdir. Yabancı tüccara verilen tuğralı emri-şerif gereğince

⁶⁹ 25 Şevval 1209/15 Mayıs 1795 tarihli arzuhal: BOA, C.İKTS., nr.29/1447; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 105.

⁷⁰ Bu konudaki emrin mahkeme siciline kaydedildiği hakkında Ahyolu kadısının arzı: BOA, C.İKTS. nr.17/829 (Evâil-i Şa'ban 1235/14-23 Mayıs 1820).

⁷¹ Bu konuda Silistre divanından gelen buyuruldu Rusçuk mahkemesinde okunmuş ve sicile kaydedilmiştir (Bulgaristan Milli Kütüphanesi Oryantal Bölümü (NBKM), *Rusçuk Şer'iyye Sicili (R)*, 18, vr.21a; NBKM, *R*, 19, vr.40b-41a).

⁷² BOA, C.İKTS., nr.34/1677 (21 Şa'ban 1239/21 Nisan 1824).

⁷³ BOA, C.İKTS., nr.24/1190 (Evâsıt-ı Cemâziyelâhır 1231/9-18 Mayıs 1816); Şen, *Osmanlı Panayırları*, s.102. Bu konudaki diğer örnekler için bkz. Fransa maslahatgüzârının Fransız tüccar Antovan Forneti için yol hükmü ricası: BOA, HAT, nr.58975 (24 Ramazan 1212/12 Mart 1798); İsveç maslahatgüzârının İsveçli Barbiye adlı tacirin simsarı olan Acı Mihâl veled-i Karaca için yol hükmü ricası: BOA, Cevdet Hariciye (C.HR), nr.124/6192 (25 Zilka'de 1215/9 Nisan 1801).

⁷⁴ Böyle bir fermanın mahkemeye intikal ettiği ve sicile kaydedildiği hakkında Cuma-yı atik kadısının arzı: BOA, C.İKTS., nr.13/643 (3 Cemâziyelâhır 1231/1 Mayıs 1816).

⁷⁵ BOA, C.HR, nr.149/7416 (2 Cemâziyelâhır 1209/25 Aralık 1794).

yolculukları sırasında güvenliklerinin sağlanması ve geçişlerine engel olunmaması gerekiyordu. Ayrıca ahidnâme şartlarına göre Osmanlı reayası ile yabancı tüccar arasındaki davaların elçileri, konsolosları veya vekilleri marifetiyle bir tercüman aracılığıyla görülmesi zorunluydu. Oysaki Edirne, Selanik, Filibe, Siroz, Uzuncaova ve İslimye gibi panayırlara ticaret amacıyla giden Prusyalı tüccar, ahidnâme şartlarına aykırı olarak bazı kişilerin taciz ve baskısına maruz kalmıştır. Çeşitli bahanelerle mahkemeye davet edilen ve ticaretten alıkonulan tüccarın zarara uğraması üzerine Prusya elçisi harekete geçmiş ve müdahalenin önlenmesi konusunda daha önce verilen fermanın ilgili kazalara gönderilmesi ricasında bulunmuştur.⁷⁶

V. Panayırın Kurulmasını Sekteye Uğratan Faktörler

Anadolu veya Rumeli'de belirli zamanlarda her yıl kurulması adet olan panayır savaşı, ihtilal gibi olağanüstü sebepler dolayısıyla faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır. Kimi zaman da tüccarın iştirak etmemesinden dolayı panayır tatil edilmiştir. Panayır mahallindeki güvenliğin yeterince sağlanamadığı durumlarda iptal edilen panayır, asayişin yeniden normale dönmesinden sonra eskisi gibi kurulmaya devam etmiştir.⁷⁷

Rumeli'deki panayırların uzun süre faaliyetlerine ara vermesinde kuşkusuz savaşların büyük rolü olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rumeli'de ortaya çıkan savaşlar, bu bölgede kurulan uluslararası panayırları olduğu gibi İslimye panayırını da etkilemiştir. Uzun yıllar kurulamayan panayırdan dolayı bölge ve ülke ekonomisi zarar görmüştür. Merkezî idare, savaşların sona ermesi ve asayişin sağlanması üzerine bu organizasyona yeniden işlerlik kazandırmak için harekete geçmiştir. Bu kapsamda panayırın açılacağını ilan eden, tüccarın can ve mal güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili kararları içeren fermanlar Balıkesir sancağı mutasarrıfı, Rumeli'nin sağ, sol ve orta kollarında bulunan görevliler ile Eflak ve Boğdan voyvodalarına gönderilmiştir. Mesela 1815 yılında yazılmış arzlardan anlaşıldığına göre İpek kadısı kendilerine ulaşan bu içerikteki bir fermanı mahkemede sicile kaydetmiştir⁷⁸, Edirne kadısı ise esnaf kethüdarları ve sarrafların da hazır bulunduğu mahkemede okutturmuştur.⁷⁹ Yine sefer dolayısıyla birkaç yıldır faaliyetine ara vermek zorunda kalan İslimye panayırının tekrar açılacağı bölgedeki ilgililere hitaben yazılan 1831 tarihli bir fermanla ilan edilmiş ve açılıştan tüccar grubunun haberdar edilmesi emredilmiştir.⁸⁰

⁷⁶ BOA, C.HR., nr.177/8805 (11 Rebi'ülâhır 1213/22 Eylül 1798).

⁷⁷ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 105.

⁷⁸ BOA, C.İKTS., nr. 25/1225 (Evâsıt-ı Cemâziyelâhır 1230/21-30 Mayıs 1815); Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 106.

⁷⁹ BOA, Cevdet Belediye (C.BLD.), nr. 36/1767 (16 Rebi'ülâhır 1230/28 Mart 1815).

⁸⁰ Konuyla ilgili Birgos ve Havas-ı Mahmud Paşa kadılarının arzları için bkz. BOA, C.İKTS., nr.13/615 (29 Ramazan 1246/13 Mart 1831); C.İKTS., nr.13/617 (Evâhır-i Ramazan 1246/5-14 Mart 1831); Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 106.

Rumeli'de ortaya çıkan ihtilâller de panayırların düzenli olarak kurulmasını engellemiştir. Özellikle Rum ihtilâlinden dolayı İslimye panayırı zaman zaman faaliyetlerine ara vermiştir. Nitekim 1821 yılında önce Eflak-Boğdan daha sonra da Mora'da başlayan isyan dolayısıyla⁸¹ panayır kurulamamıştır. Bu durum tüccarı mağdur ettiği gibi⁸² İslimye mukataasında da gelir kaybına yol açmıştır. Zira mukataanın en önemli gelir kalemini panayır hasilâtı oluşturmaktaydı. Silistre valisinin dile getirdiği bu durum sonrası hükümet, panayırın tekrar açılması için ilgililere ferman gönderilmesine karar vermiştir. Hükümet, panayırın açılmasına sadece tüccarın menfaati ve mukataanın kârı açısından bakmamış aynı zamanda Bulgar reayasının durumuna da dikkat çekmiştir. Zira İslimye ve çevresinde çoğunluğu oluşturan Bulgarlar isyancı Rumlar gibi olmayıp devlete karşı herhangi bir olumsuz tavır sergilememişlerdir. Bu durum hükümetin Bulgar reayasının refahı için panayırın tekrar açılmasına izin vermesinde etkili olmuştur.⁸³ Fermanlar panayırın kurulmasından aylar öncesinde ilgili yerlere gönderilerek tüccar durumdan haberdar edilmiş ve panayıra katılım arttırılmaya çalışılmıştır.⁸⁴

Hükümetin izni ve bölgedeki görevlilerin gayretleriyle yeniden aktif hale gelen panayırlarda halka da sorumluluk yüklenmiştir. Nitekim panayıra katılan tüccarın can ve mal güvenliğine herhangi bir zarar gelmesi durumunda mevcut zarar, ilgili kaza halkı tarafından karşılanmıştır.⁸⁵

VI. Panayırda Tahsil Edilen Vergiler

Panayırlara getirilen mal ve eşyanın satışı dolayısıyla çok çeşitli vergiler tahsil ediliyordu. Panayırlara göre değişiklik gösterebilen bu vergiler arasında serçin, yular ve damga rüsûmu, duhan rüsûmu, gümrük rüsûmu, kantar ve bac rüsûmu, çalgıcı ve oyuncu ruhsatiye tezkereleri rüsûmu, at ve ester pazarı rüsûmu, tahmiş rüsûmu, sergi rüsûmu, yalı panayırı rüsûmu gibi vergiler bulunmaktaydı. Bu vergilere ilave olarak panayır resmi, avâid ve ruhsâtiyye gibi düzenli vergilerin yanı sıra cizye gibi düzensiz vergiler de toplanmaktaydı. Panayırda tahsil edilen bu vergiler yer kirası ile tüccarın güvenliğine memur edilen görevlilerin masraflarına karşılık olarak alınmıştır.⁸⁶

⁸¹ Rum isyanı hakkında geniş bilgi için bkz. Meral Bayrak, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir 1999.

⁸² Tüccar, geçen senenin panayırında vade ile verdikleri malın parasını bu senenin panayırında almak üzere sözleştiklerinden panayırın kurulmaması kendilerini büyük zarara uğratmakta idi (Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 106).

⁸³ BOA, HAT, nr.32656.

⁸⁴ Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri Mehmed Paşa'nın panayırın tekrar açılması konusundaki talebi kabul görmüş ve alınan karar Rumeli'nin üç koluna, Balıkesir kazasına, Karesi sancağına bildirildiği gibi Karaferye, Yanya ve Siroz gibi kazalara da gönderilmiştir [BOA, C.İKT.S., nr.8/362, (Selh-i Recceb 1237/22 Nisan 1822 ve Gurre-i Ramazan 1237/22 Mayıs 1822); C.İKT.S., nr.8/365 (20 Şevval 1237/10 Temmuz 1822); Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 106].

⁸⁵ Çirmen Sancağı Mutasarrıf-ı sabık Ebubekir Paşa'nın bu konudaki taahhüdü için bkz. BOA, HAT, nr.16409.

⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 86-87.

a. Panayır Vergisi

Panayıra getirilen mal ve eşyadan öteden beri tahsil edilen bir vergi olan panayır vergisi, yer kirası ile memurların masraflarını karşılamakta kullanılmıştır. Bununla birlikte bu vergi “mukarrer rüsumât hükmünde” olmadığından yabancı tüccarın ödemek istemediği bir vergiydi. Zira ticaret ahidnâmelerine göre yabancı tüccarın gümrük tezkiresi olmadan panayıra getirdiği her türlü eşya, mal ve erzaktan toplam %12 kuruşluk gümrük vergisi ödeme yükümlüğü vardı. Dolayısıyla panayıra gümrük tezkiresiyle gelen tüccardan gümrük ve diğer vergilerin talep edilemeyeceği ahidnâmelerle güvence altına alınmıştır. Ancak panayır vergisinin tüccarın rızası alınarak küçük miktarlarda tahsiline izin verilmiştir. Panayır vergisi olarak alınan duhûliyye (resm-i âmediyye) ve hurûciyye (resm-i refiyye) vergileri Asakir-i Mansûre masraflarını karşılamak için kullanılmıştır. 1868 yılına kadar devam eden bu vergi, panayırdaki satılan mal ve eşyanın fiyatını yükselttiği ve ticari durgunluğa sebep olduğu gerekçesiyle kaldırılmıştır.⁸⁷

Eskiden beri devam eden ve geleneksel bir özellik taşıyan bu vergi panayırlara göre de değişiklik göstermiştir. Mesela 1834 yılında İslimiye panayırında “...*kadîmden usûl ve adet-i panayır beher arabada beşer onar kuruş...*” iken Siroz panayırında emtianın her yükünden girişte 20, çıkışta ise 10 kuruş panayır vergisi tahsil edilmiştir. Bununla birlikte yabancı tüccarın bu vergiyi ödemekten kaçındığı görülmektedir. Özellikle İslimiye gibi uluslararası özellik taşıyan panayırlara katılan tüccarın çoğu Avrupalı ve Nemçeli tüccar olup bunların da panayır vergisini ödemek gibi bir niyetleri bulunmuyordu. Üstelik Avrupa tüccarı olmayanlar dahi mallarını onlara karıştırarak “*Avrupa malından deyu*” vergi ödemekten kaçınmışlardır. Bu durum panayır hasılatının da içinde bulunduğu mukataa gelirlerinde büyük azalmaya sebep olmuş ve İslimiye voyvodalarının şikâyetine yol açmıştır.⁸⁸

b. Bac Vergisi

Panayıra katılan tüccardan eskiden beri devam eden bir uygulama ile bac vergisi tahsil ediliyordu. Tüccarın araba yükü ile getirdiği mal ve eşyadan 8 akçe, at yükü ile getirdiğinden 4 akçe olarak alınan bu vergiyi panayırın kurulduğu kazanın voyvodaları topluyordu.⁸⁹ Ancak voyvodalar zaman zaman bac vergisini fazla tahsil ettikleri gibi sergi akçesi, toprak basdı, damga akçesi, kantar akçesi gibi isimlerle

⁸⁷ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 87-89.

⁸⁸ Haremeyn-i şerifeyn mukataatından olan İslimiye ve tevabi mukataatı 1249 senesine mahsuben İslimiye Voyvodası Sadık Ağa'ya emaneten ihale edilmişti. Ancak Sadık Ağa'nın voyvodalıktan azli üzerine mukataa, 13 Mart 1834-12 Mart 1835 yılları arasında İslimiye Voyvodası Filibeli Raşid Beyzâde Mehmed Bey'in uhdesine verilmişti. Mehmet Bey, panayır resimlerini tahsil etmek istediğinde yabancı tüccarın muhalefetiyle karşılaşmış ve durumu bir arzuhale merkeze bildirmişti. Mukataanın gelir ve resimlerinin eskiden olduğu gibi toplanması ve kimsenin müdahale etmemesi hakkında 15 Safer 1250/23 Haziran 1834 tarihli ferman için bkz. BOA, C.İKTS., nr.8/358; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 88.

⁸⁹ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 90.

kanunsuz taleplerde bulunmuşlardır. Bu türden bir uygulama 1778 yılında kurulan İslimye panayırında karşımıza çıkmaktadır. Panayıra katılmak üzere İstanbul, Bursa, Halep, Şam, İzmir, Tokat, Manisa, İnöz, Alaşehir, Bolvadin, Karacasu ve Aydın gibi yerlerden gelen tüccar, voyvodaların haksız taleplerini Edirne mahkemesinde dile getirmişlerdir. Bahsedilen tarihte İslimye voyvodası olan Murad ve Hüsmen Ağalar, panayıra gelen tüccarın Müslüman veya gayrimüslim oluşuna göre farklı bir tarife uygulamıştır. Buna göre Müslüman tüccarın araba yükünden 20-25 kuruş, gayrimüslim tüccarın araba yükünden ise bunun iki katı bac vergisi alma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca *sergi akçesi* adıyla her dükkândan 6,5 kuruş; arabacıardan *toprak basdı* adıyla her arabadan 30 para, at yükünden 15 para; *damga akçesi* adıyla her araba ve attan 15'er para; *kantar akçesi* adıyla tartılan her eşyadan 12'şer para tahsil etmişlerdir. Bunların yanı sıra voyvodalar tüccarı türlü bahanelerle suçlamakla kalmayıp panayırdan ayırdıklarında 3-4 altın daha talep etmişlerdir. Tüccarın şikâyeti üzerine Edirne kadısı aracılığı ile Murad ve Hüsmen Ağalar mahkemeye davet edilmiş ve haksız yere tahsil ettikleri paranın iadesi istenmiştir.⁹⁰ Aslında bac vergisiyle ilgili şikâyetleri sadece yerli değil; yabancı tüccar da sık sık dile getirmiştir. Yabancı tüccar ahidnâme maddeleri gereğince 1838 yılına kadar sadece %3 gümrük vergisi ödemekle mükellefti. Ancak gümrükçü, rüsûmat tahsildarları ve voyvodalar, mükerrer gümrük talebinin yanında bac vs. vergileri de tahsil etmeye çaba göstermişlerdir.⁹¹

Bac vergisi sadece panayırlarda tahsil edilen bir vergi değildi. Tüccar, bu vergiyi panayırlara ulaşan yollar üzerindeki derbentlerde de ödüyordu. Bu vergi, panayıra katılımı olumsuz yönde etkilediğinden bir süre sonra kaldırılmıştır.⁹²

c. Avâid Vergisi

Gelir, irad anlamına gelen avâid, panayır ve bac vergisi gibi öteden beri devam eden bir vergiydi. Panayır bölgesinin voyvodaları tarafından alınan bu vergi, ticari mallardan yük başına 2-3 kuruş, hayvan başına 4-5 kuruş olarak tahsil ediliyordu. Bu vergi, Tanzimat'ın ilanından sonra kaldırılmışsa da bazı panayırlarda alınmaya devam etmiştir.⁹³

Yabancı tüccarın gümrük vergisi dışında şikâyet ettiği vergilerden biri de avâid vergisiydi. Bu verginin sınırının oldukça geniş olduğu, bac, mürûriyye, kassabiyye, dam, bazar ve sergi akçesi gibi vergilerin de bu isim altında tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Gümrük vergisini ödeyen ve eda tezkiresi alan tüccar, panayıra katıldıkları zaman mükerrer gümrük vergisinin yanında bu vergileri de

⁹⁰ BOA, C.İKTS., nr.44/2180 (15 Receb 1192/9 Ağustos 1778); Şen, *Osmanlı Panayırları*, s.84, 90-91.

⁹¹ 1792 yılında Prusyalı ve Fransız tüccardan Uzuncaova, İslimye ve Gümülçine gibi panayırlarda ahidnâmelere aykırı olarak bac vergisi talep edilmiştir (BOA, C.HR., nr.36/1754).

⁹² Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 91.

⁹³ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 89.

ödemek zorunda kalmıştır. Tüccarı mağdur eden bu uygulama üzerine yabancı devletlerin büyükelçileri veya maslahatgüzarları hükümet nezdinde girişimde bulunmuşlardır.⁹⁴

d. Gümrük Vergisi

Bu vergi, panayıra gümrük tezkiresi olmaksızın getirilen mal ve eşyadan alınan vergiyi ifade etmektedir. Yabancı tüccar, 1838 tarihli Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması imzalanmadan önce ahidnâme şartları gereğince %3 oranında gümrük vergisi ödüyordu. Bu antlaşmadan sonra ise yabancı tüccarın panayırdaki ödediği gümrük vergisi oranı %9 âmediyye ve %3 reftiyye olmak üzere toplam %12 olarak belirlenmiştir. Yerli tüccar ise iç ticaretin şartlarına tabi olarak bu vergiyi ödemiştir. Bununla birlikte yabancı tüccarın, Osmanlı topraklarından satın alıp panayirlara sevk ettiği emtiyanın vergisi yerli tüccarda olduğu gibiydi.⁹⁵

Tüccar ve esnafın tezkiresiz olarak panayıra getirdiği emtiyadan gümrük vergisi tahsil etmek üzere panayır gümrükleri kurulmuştur. Bu gümrüklerin idaresinde ise iltizam-maktu, emanet veya malikâne gibi usullere müracaat edilmiştir. Panayır gümrükleri 1,2 ve 3 yıllık olmak üzere ihaleye çıkarılıyordu.⁹⁶ Panayır bölgesinin önde gelen kişileri idareye talip oldukları gibi, bazen uzak bölgelerden de talipliler çıkabiliyordu.⁹⁷

Panayirlara gümrük ödemediği emtiyadan dolayı hem panayır bölgesinde hem de malın geldiği bölgede türlü sorunlarla karşılaşmıştır. Her şeyden önce gümrüksüz olarak panayirlara sevk edilen emtia, ilgili kazanın mukataa gelirlerinde azalmaya yol açmıştır. Bu durum mukataayı iltizam yoluyla işleten kişilerin dolayısıyla miri hazinenin zarara uğramasına neden olmuştur.⁹⁸

Yabancı tüccarın en fazla şikâyet ettiği konular arasında görevlilerin mükerrer

⁹⁴ 1780 yılında Baron Kadiş adlı Avusturyalı tacirin iki nefer yazıcısından İslimye Voyvodası Murad Ağa panayırdaki tekrar gümrük talep ettiği gibi dükkân avâidi adıyla da 40'ar kuruşlarını almıştır. Voyvodanın zorla tahsil ettiği meblağın 773 kuruşa ulaşması üzerine Avusturya orta elçisi harekete geçmiş ve paranın iadesi konusunda girişimlerini artırmıştır. Hükümet, paranın voyvodadan tahsili ve yazıcılara teslimi konusunda ilgililere ferman göndermiştir. Ancak voyvodanın ölümü ve işin içine varislerin girmesiyle mesele çetrefilli bir hale gelmiştir (BOA, C.HR., nr.137/6846; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 92). Benzer şikâyetler, 1792 yılında Prusya elçisi tarafından da dile getirilmiştir (BOA, C.HR., nr.36/1754).

⁹⁵ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 90.

⁹⁶ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 22-23.

⁹⁷ 1849 yılında İslimye kazasının panayır gümrüğünün idaresi, İzmir Gümrükçüsü Abdülkadir Paşa'ya ihale edilmiştir [BOA, Bâb-ı Asaflı Mektûbi Kalemi (A.MKT), nr.207/44; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 23].

⁹⁸ Filibe nazırının arzuhaline göre Filibeli tüccar, çevredeki panayirlara gümrük vergisini ödemediği emtiyadan dolayı mal götürmektedir. Mukataa gelirlerini olumsuz yönde etkileyen bu durum karşısında hükümet Bosna, Belgrad ve Selanik taraflarından Filibe'ye tezkiresiz olarak mal getiren tüccarın gümrük vergisini ödemesini, Filibe'ye giren ve çıkan emtiyadan araba veya at yüküne göre gümrük vergisi ile zararlı kassabiyenin tahsil edilmesini emretmiştir [BOA, C.ML., nr.239/9989 (1 Cemâziyelâhur 1122/28 Temmuz 1710)].

gümrük vergisi talebinde bulunmalarıydı. Yabancı tüccar, getirdikleri veya imparatorluk dahilinde satın aldıkları emtianın %3 oranında gümrük vergisini gümrük eminlerine ödemelerine ve eda tezkiresi almalarına rağmen kendilerinden tekrar gümrük vergisi talep edilmiştir. Ahidnâme şartlarına aykırı olarak ilgili bölge voyvodaları ile gümrükçü ve tahsildarların mükerrer gümrük, bac, kassabiye, yasak kolu, reft, dükkân avâidi ve 300 akçeden fazla selâmetlik resmi adı altında vergi istemesi yabancı devlet elçilerini harekete geçirmiştir. İstanbul'daki Avusturya orta elçisinin bildirdiğine göre 1780 yılında Avusturyalı tacir Maron Kadiş'in Mikel ve Hristo adlı yazıcıları, ülkelerinden getirdiği emtianın Belgrad'da gümrüğünü ödemelerine rağmen, İslimye panayırına geldikleri zaman kendilerinden tekrar gümrük tahsil edilmiştir. Elçi, İslimye Voyvodası Murad Ağa'nın haksız bir şekilde tahsil ettiği meblağın iadesini talep etmektedir.⁹⁹ Benzer şikâyetler Fransız ve Prusyalı elçiler tarafından da dile getirilmiştir. Özellikle Uzuncaova, İslimye ve Gümülcine çevresinde kurulan panayırlara katılan tacirler, mükerrer gümrük, kassabiye ve bac talebiyle karşılaşmışlardır. Elçilerin hükümet nezdindeki girişimleri üzerine, panayır kurulan bölgelerin kadı, naip, voyvoda ve zabitlerine hitaben fermanlar gönderilmiştir.¹⁰⁰ Aslında elçilerin bu konudaki teşebbüsleri tüccarın harekete geçmesinden önce başlamaktaydı. Elçiler, tüccarın yol güvenliğinin sağlanması ve ahidnâme şartlarına uygun olarak muamele görmesi için *yol hükmü* verilmesi konusunda talepte bulunmuşlardır. Buna göre gümrüğünü ödemiş olan tacirden tekrar gümrük ve cizye talep edilemeyeceği gibi yolculuğuna ve kıyafetine herhangi bir müdahalede bulunulmayacaktır.¹⁰¹

Öte yandan yabancı tüccarın tezkiresiz olarak panayıra getirdiği emtianın gümrük vergisini ödemekten kaçındığı görülmektedir. Bu durum vergi gelirlerinde azalmaya sebep olduğundan gümrük eminleri, merkezî idarenin dikkatini çekerek tahsilâtın eskiden olduğu gibi yapılmasını temin etmişlerdir.¹⁰² Aynı şekilde Osmanlı topraklarından satın alınarak yabancı tüccar tarafından panayıra getirilen ve iç ti-

⁹⁹ Voyvodanın ölümü üzerine ilgili meblağ veresinden mahkeme yoluyla tahsil edilmek istenmiş ancak karşı tarafın bunu inkâr etmesiyle sonuç alınamamıştır (BOA, C.HR., nr.137/6846).

¹⁰⁰ 1792 yılında Rumeli'deki çeşitli panayırlara katılan Prusyalı tacirlerden Mihalaki Hacı Petko ve Petrus Papa Saul ile Fransız tacir Martin'den görevlilerin talep ettiği vergiler hakkında bkz. BOA, C.HR., nr.36/1754. Bir başka Prusyalı tüccarın İslimye, Uzuncaova ve çevresindeki panayırlarda mükerrer gümrük, bac, kassabiye gibi vergi talebiyle karşılaşması üzerine Prusya elçisi haksız müdahalenin önlenmesi konusunda ferman ricasında bulunmuştur. Konuyla ilgili 5 Zilka'de 1212/21 Nisan 1798 tarihinde verilen buyuruldu: BOA, C.HR., nr.106/5253; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 93. Panayır kurulan bölgelerin voyvodalarının ahidnâmelere aykırı vergi talepleri de çeşitli şikâyetlere konu olmuştur [BOA, C.HR., nr.146/7274 (10 Ramazan 1211/9 Mart 1797 tarihli buyuruldu)].

¹⁰¹ Prusya elçisi, Prusyalı tacir Abram Diyakos'un iki hizmetkârıyla birlikte ticaret amacıyla İstanbul'dan Edirne, İslimye ve Uzuncaova panayırlarına, oradan Eflak ve Boğdan yoluyla Prusya'ya gideceğinden bahisle kendisine ahidnâme şartları gereğince yol hükmü verilmesini rica etmektedir [BOA, C.HR., nr.127/6301 (16 Muharrem 1208/24 Ağustos 1793)].

¹⁰² BOA, C.ML., nr.499/20283 (15 Şa'ban 1235/28 Mayıs 1820).

caretin şartlarına tabi olan emtianın gümrük vergisinin tahsilinde de bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Yabancı tüccar, gümrük vergisini ödemekte isteksiz davranmış ve miri gelirlerin düşmesine yol açmıştır. Nitekim 1834 yılında yabancı tüccarın, Osmanlı memleketlerinden alıp İslimye panayırına getirdikleri bakır külçe ve derilerin iç gümrük vergisini ödemekte ağır davranması üzerine 1835 yılında verginin Edirne gümrükçüsü tarafından tahsil edilmesine karar verilmiştir.¹⁰³

e. Duhan (Tütün) Vergisi

İslimye panayırında ticarete konu olan ürünlerden biri de tütün idi. Panayırda pazarlanan tütünler daha çok Çirmen, Hasköy, Edirne, Yenice-i Karasu, Akçakızanlık, Eskizağra, Yanbolu, Filibe, Pazarcık, Karlova, Gümölcine, Satofça ve Drama gibi yerlerden getirilmiştir.¹⁰⁴ Küçük çaplı bölge tüccarı ile çiftçilerin getirdiği bu tütünler, tütün ihraç eden tüccar tarafından büyük ticaret hacmine sahip bölgelere -Belgrad, Karadeniz ve imparatorluğun kuzeyi gibi- ihraç edilmiştir.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti'nde ticari bir meta olan tütünden vergi tahsil etmek amacıyla duhan gümrükleri kurulmuştur. Tütün tüccarı yanlarında getirdikleri tütünlerin gümrük vergisini "*ber-muceb-i şurût-ı nizâm-ı cedid*" gümrük emirlerine ödedikleri zaman kendilerine eda tezkiresi verilmiştir. Tütün tüccarı bu vergi dışında başka herhangi bir vergi ödemekle mükellef değildi. Bununla birlikte tüccar, zaman zaman bölge voyvodaları tarafından haksız bir şekilde vergiye tabi tutulmuştur. Tüccarın panayıra gitmekten vazgeçmesine sebep olacak bu uygulama, duhan gümrüğünün de zarara uğramasına yol açmıştır. Mesela 1781 yılında İslimye voyvodasının panayıra gelen tütün arabalarının her birinden zorla üçer dörder kuruş tahsil etmesi, tütün tüccarının şikâyetine neden olmuştur. Hükümetin duruma müdahale etmesi üzerine voyvodanın kanunsuz bir şekilde tahsil ettiği paranın sahiplerine iadesi ve uygulamanın devamı halinde voyvodanın cezalandırılması yönünde karar verilmiştir. Ayrıca tütün tüccarını bac vs. vergi taleplerine karşı koruyan kararlar da ilgili bölgelere gönderilmiştir. Panayıra getirilen tütünler "*ber-vech-i peşin ve "ba-temes-sük"* olmak üzere vergiye tabi tutulmuştur. Tütünün vergilendirilmesi, kıyye hesabına göre yapılmış ve her kıyyesinden %10 oranında vergi tahsil edilmiştir. Panayıra "eda tezkiresi" ile gelen tütün tüccarından ise vergi talep edilmemiştir.¹⁰⁶ Panayıra tütün tüccarı tarafından basma, torba, çuval, dizi, denk gibi çeşitli şekillerde tütün getirilmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında daha çok Müslüman tütün tüccarı tarafından yapılan bu ticarete askerî sıfat taşıyanlar aktif bir rol oynamıştır.

¹⁰³ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 90.

¹⁰⁴ BOA, C.ML., nr.734/29965 (28 Safer 1186/31 Mayıs 1772); Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 73.

¹⁰⁵ Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün*, s. 92.

¹⁰⁶ BOA, C.ML., nr.223/9299 (14 Cemâziyelevvel 1195/8 Mayıs 1781); Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 93-94.

Tablo Iİslimye Panayırı'na Katılan Tütün Tüccarı (1772 yılı)¹⁰⁷

<i>Tüccarın İsmi ve Bölgesi</i>	<i>Ödeme Türü</i>	<i>Tütün Miktarı (kıyye)¹⁰⁸</i>	<i>Vergi</i>	
			<i>Kuruş</i>	<i>Para</i>
Çirmenli Kasap Osman	Peşin	700	70	-
Çirmenli Molla Hasan Karnakhoğlu	Peşin	350	35	-
Hasköylü Abdullah Beşe	Peşin	1570	157	-
Edirneli Mehmed Beşe	Peşin	220	22	-
Edirneli Ahmed Beşe	Peşin	40	4	-
Edirneli Hacı İsmail	Peşin	215	21	20
Edirneli Mehmed Beşe	Peşin	95	9	20
Fincancı Ali Beşe	Peşin	150	15	-
Edirneli Hasbecioğlu	Peşin	170	17	-
Hasköylü Yani	Peşin	350	35	-
Edirneli Takeci Ahmed Beşe	Peşin	70	7	-
Edirneli Ali Ağa ve Osman Beşe	Peşin	500	50	-
Yenice-i Karasu kazasından Raykovaalı Kalaycıoğlu Nikola	Peşin	150	15	-
Hasköy kazasından Ali Bey	Temessük	850	85	-
Hasköylü Yani ve ortağı Yanol	Temessük	350	35	-
Akçakızanlıklıklı Ekmekçi Hacı İbrahim	Temessük	800	80	-
Edirneli Mustafa Beşe	Temessük	2240	224	-
Edirneli Ali Ağa ve Osman Beşe	Temessük	1200	120	-
Gümülcine'de Elmalı Köyü'nde Hacı Ali	Eda tezkiresi	1800	-	-
Karlovalı Astarıcı Niko	Eda tezkiresi	400	-	-
Satofçalı Molla Ömer	Eda tezkiresi	110	-	-
Filibeli Tekyecioglu Hacı Hüseyn	Eda tezkiresi	400	-	-
Yenice-i Karasu'da Musa Fakı Köyü'nde Hacı Recep oğlu Ahmed Ağa ve oğlu Osman Ağa	Eda tezkiresi	984	-	-
Dramalı Molla Hasan	Eda tezkiresi	156	-	-
Akçakızanlıklık'tan firar eden	-	800	-	-
<i>YEKÜN</i>	-	14.040 ¹⁰⁹	1.057 ¹¹⁰	-

¹⁰⁷ BOA, C.ML, nr.734/29965, s. 1-2; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 73, 74.¹⁰⁸ 1 kıyye 1.283 gramdır.¹⁰⁹ Gerçekte toplam 14.336 kıyye olmalıdır.¹¹⁰ Gerçekte toplam 1.001 kuruş olmalıdır.

f. Cizye Vergisi

Cizye, panayırların düzenli gelir kaynakları arasında yer almamaktadır. Zira vergisini panayırdan ödeyen tüccar sayısının her yıl değişiklik göstermesi, bu gelir kaleminin de değişken bir özellik göstermesine yol açmıştır. Mesela İslimye panayırında 1132/1720-1721 yılında 2.151¹¹¹, 1152/1739-1740 yılında 953¹¹², 1801 yılında 1.019, 1802 yılında ise 1.800 adet cizye evrakı tevzi edilmiştir. Osmanlı tebaası gayrimüslim tüccar, esnaf ve halk, cizyenin tahsili zamanında panayır alanlarında iseler bu vergiyi panayırdan ödemişlerdir.¹¹³ Nitekim İslimye panayırının açılma vakti 1152 (1739-1740) yılı cizye evrakının dağıtımına tesadüf ettiği için kaza dışından gelen gayrimüslimlere dağıtılmak üzere 3.700 adet cizye evrakı hazırlanmış, ancak bu miktardan sadece 953'ü tevzi edilebilmiştir. Buna göre dağıtılan cizye evrakının alısından 10, evsatından 5 ve ednasından 2,5 kuruş tahsil edilerek hazineye teslim edilmiştir. Aşağıdaki tabloda panayıra katılan tüccarın geldiği yer, cizye evrakının türü ve sayısı gösterilmektedir.

Tablo II

İslimye Panayırında Tevzi Edilen Cizye Evrakı (1152/1739-1740)¹¹⁴

<i>Tüccarın Geldiği Yer</i>	<i>Tevzi Edilen Cizye Evrakı</i>		
	<i>Ala</i>	<i>Evsat</i>	<i>Edna</i>
Edirne	65	288	88
Yanbolu	27	26	13
Prevadi	11	18	7
Varna	8	11	8
Hacıoğlupazarı	4	4	4
Silistre	14	15	2
Karasu ve Köstence	5	3	-
Ruşuk	3	3	3
Lofça	11	11	2
Filibe	68	72	18
Tatarpazarı	12	24	9
Ahyolu	3	4	2
Aydos	2	3	2
Karinabad	2	2	4
Çeşitli kazalardan	12	25	35
<i>Toplam</i>	<i>247</i>	<i>509</i>	<i>197</i>
<i>Genel Toplam</i>	<i>953</i>		

¹¹¹ Mübaşir, 3.693 cizye evrakından 592 ala, 1375 evsat ve 184 edna olmak üzere toplam 2.151 adet evrak tevzi etmiştir. Kendisine teslim edilen ala evrakın yetişmemesi üzerine Edirne cizyedarından emanet olarak 192 adet ala evrak alan mübaşirin tahsil ettiği toplam cizye miktarı ise 12.686,5 kuruştur (BOA, *KK.d.*, nr.3824, s. 2-16).

¹¹² BOA, *Bâb-ı Defterî Cizye Muhâsebesi Kalemi Defterleri (D.CMH.d.)*, nr.26768, s. 2-11.

¹¹³ Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 97-98.

¹¹⁴ BOA, *D.CMH.d.*, nr.26768, s. 2-11.

İslimye panayırına katılan gayrimüslim tüccarın cizyelerini tahsil etmek üzere merkezden bazı görevliler tayin edildiği gibi zaman zaman bu iş cizyedarlara havale edilmiştir. Zira hükümet, panayıra katılan gayrimüslim tüccarın çokluğundan dolayı bu işin İslimye cizyedarı tarafından yapılması halinde sorunların daha da artacağını düşünmüş ve miri tarafından toplanmasını uygun görmüştür. Bunda panayırın kurulma vaktinin 33 yılda bir cizyenin toplanma zamanına (1 Muharrem) denk gelmesi de etkili olmuştur.¹¹⁵ Nitekim 1152/1739-1740 yılının panayır cizyesini emanet yoluyla toplamak üzere Edirne Cizyedarı İbrahim Ağa görevlendirilmiş, kendisine 3.700 adet cizye evrakı teslim edilmiştir.¹¹⁶ Panayır cizyesinin maktu yolla toplandığı da görülmektedir. Mesela 1800 yılında cizyenin toplanma işi, 6.000 kuruş mal ile Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından Kara Ahmed Ağa'ya ihale edilmiş, 1801 yılında ise 10.000 kuruşluk cizye evrakı Edirne cizyedarının uhdesine verilmiştir.¹¹⁷ Miri mühürle mühürlenmiş cizye bohçasını teslim alan görevli kişiler, üzerinde İslimye panayır cizyesi işaret ve mührünü taşıyan evrakları tüccarın mali durumuna göre tevzi edip cizyelerini miri için tahsil etmekle sorumlu tutulmuşlardır.¹¹⁸ XIX. yüzyılda ise cizyenin de dahil olduğu İslimye mukataası, Haremeyn-i şerifeyn mukataasına bağlanarak emaneten idare edilmiştir. Genellikle İslimye voyvodalarının talip olduğu bu mukataanın gelirleri mukataat hazinesine aktarılmıştır.¹¹⁹

Cizyenin tahsiliyle ilgili olarak yerli ve yabancı tüccarın zaman zaman çeşitli sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Özellikle panayır güzergâhında bulunan cizyedarların cizye tahsilinden önce bölgelerinden geçen zımmî tüccarı cizye tahsili zamanına kadar zorla alkoymaları veya hapsedmeleri türlü şikâyetlere yol açmıştır. Zira panayıra zamanında yetişemeyen tüccar malını satamadığı gibi gecikmeden dolayı panayırın açılması da 8-10 gün ötelenmektedir. Bu durum hem panayır cizyesini toplamaya yetkili kişilerin hem de hazinenin zarar etmesine yol açmaktadır.¹²⁰ Mesela 1767 yılı Mart ayında Tokat ve Samsun taraflarından İ-

¹¹⁵ BOA, C.ML, nr.10797; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 98.

¹¹⁶ İbrahim Ağa, cizye kaleminden tahsis edilen katip ile birlikte panayırdaki tevzi ettiği 247 ala, 509 evsat ve 197 edna evrak olmak üzere 953 cizye evrakından 5.265,5 kuruş tahsil etmiştir [(BOA, *D.CMH.d*, nr.26768, s. 2, 10-11)].

¹¹⁷ BOA, C.ML, nr.78/3565, 263/10797; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 98.

¹¹⁸ 1216/1801 yılı panayır cizyesi kapıkulları mevacicibleri için tahsis edilmiştir (BOA, C.ML, nr.263/10797).

¹¹⁹ İslimye mukataası, 1 Mart-28 Şubat 1249/13 Mart 1834-12 Mart 1835 yıllarına mahsuben 1 sene süre ile İslimye Voyvodası Filibeli Raşid Beyzade Mehmed Bey'in uhdesine emaneten verilmiştir (BOA, C.İKTS, nr.8/358).

¹²⁰ Özellikle panayır güzergâhında bulunan Filibe, Pazarlık ve Tırnova kazası cizyedarları, bölgelerinden geçen tüccarı Muharrem ayından 5-10 gün önce hapsedme yoluna giderek yüksek fiyattan cizye evrakı dağıtmışlar ve daha sonra gütmelerine izin vermişlerdir [BOA, C.ML, nr.78/3565 (5 Şa'ban

limye panayırına katılmak üzere bölgeye hareket eden bir grup zımmî tüccar, bu türden bir durumla karşılaşmıştır. Cizyenin tahsil zamanı 1 Muharrem olmasına rağmen bu süreden yaklaşık 2 ay öncesinde cizyedarların baskısına maruz kalan ve cizyelerini ödemedikçe serbest bırakılmayan tüccarın sorunu, merkeze intikal ettirmesi üzerine hükümet, kanunlara riayet edilmesi ve tüccarın korunması konusunda ilgililere ferman göndermiştir. 17 Zilhicce 1213/22 Mayıs 1799 tarihli bir diğer hükümden de anlaşıldığına göre panayır dolayısıyla Tokat'dan hareket eden 28 kişilik tüccar grubu da aynı sıkıntıları yaşamıştır. Tekirdağı cizyedarı, cizye evrakı dağıtmak amacıyla 1 Muharrem'den önce tacirleri hapsedme yoluna gitmiş ve kanunları çiğnemiştir. Bu durum karşısında hükümet mevcut uygulamayı ilgililere tekrar hatırlatarak tüccarın geçişine engel olunmamasını ve cizyenin zamanında tahsil edilmesini emrettiği gibi mükerrer cizye tahsilinden de şiddetle kaçınılmasını istemiştir.¹²¹

Benzer şikâyetler yabancı tüccar tarafından da dile getirilmiştir. Yabancı devletlere verilen ahidnâme şartları gereğince Osmanlı topraklarına ticaret amacıyla gelen Avrupalı tüccar veya onların tayin ettiği görevliler, gerek İstanbul'dan İzmir ve Edirne'ye yolculukları sırasında gerekse Rumeli'deki çeşitli panayırlara katılmak üzere harekete geçtiklerinde cizyedar ve zabıterin türlü talepleriyle karşılaşmışlardır. Tüccarın durumu İstanbul'da bulunan elçileri vasıtasıyla hükümete iletmesi üzerine merkezi idare, tüccarın yolculuğu sırasında ikamet ettiği mahallerde ahidnâme şartlarına uygun davranılması konusunda ilgilileri uyarmıştır.¹²² Zaman zaman yabancı tüccarın cizyeden muaf tutulduğu görülmektedir. Bölge valilerinin buyuruldu ile gerçekleşen bu türden bir olay Rus tüccarında karşımıza çıkmaktadır. Silistre valisi tarafından verilen buyuruldu ile bir sene cizyeden muaf tutulan Rus tüccarı, bu sürenin dolmasından sonra tekrar cizye ödemekle mükellef tutulmuştur.¹²³

1214/2 Ocak 1800 tarihli buyuruldu); Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 98].

¹²¹ BOA, C.İKTS, nr.35/1711, 41/2039; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 98.

¹²² Ernest Şagel adlı Prusyalı tüccarın Osmanlı topraklarındaki yolculuğu sırasında görevliler tarafından incitilmemesi ve kurallara uygun davranılması hakkında Prusya elçisinin isteği üzerine verilen Gurre-i Zilhicce 1203/23 Ağustos 1789 tarihli buyuruldu: BOA, C.HR, nr.92/4561; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s.73, 93, 99. Keza Etin Barbiye adlı Prusyalı tacir de simsarı Françeşko Badatı İstanbul'dan Anadolu ve Rumeli'deki panayırlara ticaret amacıyla göndermek istediğini ve yol güvenliğinin sağlanmasını elçisi vasıtasıyla talep etmiştir (BOA, C.HR, nr.156/7754). İstanbul'daki Sicilyateyn elçisi de Sicilyalı tacirlerle ilgili benzer hususları çeşitli arzlarla dile getirmiştir. Bu konuda verilen 17 ve 18 Şevval 1213/22 ve 23 Şubat 1799 tarihli buyuruldu için bkz. BOA, C.HR, nr.105/5217, 6330.

¹²³ İslimye voyvodasının 25 Muharrem 1250/3 Haziran 1834 tarihli arzından anlaşıldığına göre, cinde buyuruldu olmayan 110 nefer Rus tüccarına cizye evrakının gönderilmesi istenmektedir (BOA, C.İKTS, nr.8/358; Şen, *Osmanlı Panayırları*, s. 99).

Sonuç

Rumeli'de kurulmuş uluslararası ölçekli pazarlardan biri olan İslimye panayırı muhtemelen XVII. yüzyılın sonlarına doğru faaliyete geçmiş ve yılda bir kez olmak üzere dört ila otuz bir gün süreyle açık kalmıştır. Yerli ve yabancı binlerce tüccarı buluşturan panayırda geniş imparatorluk coğrafyasının malları pazarlandığı gibi Avusturya, Rusya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Lehistan gibi ülkelerden getirilen emtia da el değiştirmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarında Rumeli'nin en işlek panayırı haline gelen İslimye panayırında keten ve kenevir ipliği başta olmak üzere keten, çuha, alaca, bogası ve velense gibi kumaşlar pazarlanmıştır. Ayrıca İslimye şehrinin şöhret kazandığı aba ve Yanbolu kebesinin büyük oranda ticareti yapılmıştır. Benzer şekilde Rusya gibi kuzey ülkelerinden getirilen kürkler de panayırda büyük bir müşteri kitlesine sahip olmuştur. Bunun dışında yakın ve uzak coğrafyanın her türlü mamul ve hammaddesi panayırda pazar şansı bulmuştur.

Panayırın ticaret hacminin yüksek olması panayır vergilerini de doğrudan etkilemiştir. Panayıra katılan gayrimüslim reayadan tahsil edilen cizye vergisinin yanında panayır resmi, bac, avâid, gümrük ve tütün gibi vergiler merkezi ve mahalli idareler için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Öte yandan panayırda büyük oranda emtianın alış-verişe konu olması güvenlik meselesini de gündeme getirmiştir. Merkezi idare, panayıra katılan tüccarın gerek gidiş ve dönüşü sırasında gerekse panayırdaki ikameti süresince can ve mal emniyetinin sağlanması için geniş bir güvenlik ağı oluşturmuştur. Bununla birlikte tüccarın eşkiya birliklerinin saldırısına uğradığı, emtiasının yağmalandığı hatta katledildiği birçok olayla karşılaşmaktadır. Merkezi idare, bu gibi durumlarda olayı soruşturarak zararın ilgili bölge idarecileri tarafından karşılanması yoluna gitmiştir. Panayıra katılan yabancı tüccarın durumu ise kendi elçilikleri vasıtasıyla takip edilmiştir. Yabancı devlet elçileri, tacirlerinin yol emniyeti konusunda sık sık merkezi idareye müracaat etmiş ve kanun dışı uygulamalara karşı olayların sıkı takipçisi olmuştur.

XIX. yüzyılda Uzuncaova panayırı ile birlikte Rumeli'nin büyük panayırları arasında yer alan İslimye panayırı, ticari potansiyeli ile bölgesel ve merkezi ekonomiye katkı sağladığı gibi farklı din, dil ve etnik yapılardan gelen insanları buluşturup kaynaştırarak sosyo-kültürel bir işleve de sahip olmuştur.

E K Iİslimye Panayırında XVIII-XIX. Yüzyıllarda Ticarete Konu olan Emtia¹²⁴

<i>İplikler</i>						
Kenevir ipliği	Flemenk ipliği	Tura ipliği	Leh kılabdani	Eflak kirpası	Moskov kirpası	Telli kaytan
Keten ipliği	Trabzon ipliği	Kılabdani	Kirpas	Eflak kenevir kirpası	Musul kirpası	Yapağı kaytan
Ham keten ipliği	Ham Trabzon ipliği	Kılabdani şerit	Boyalı kirpas	Keten kirpası	Muytap	Urgan

<i>Kumaşlar</i>					
Aba	Bec velensi	Kaba çuha	Keten	Manisa alacası	Boyalı patiska
Aba şayak	Bogası	Edirne kutnisi	Eflak keteni	Şam alacası	Şayak
Aba kaytan	Elvan bogası	Ham ipek	Kıbrıs basması	Yenişehir alacası	
Ali Paşa eşyası	Canfes	İpek elvan	Tokat basması	Mu'mi (kaba)	
Atlas	Çuha	Kazzaz eşyası	Diyarbakır alacası	Patiska	

<i>Deri ve Deri Mamulleri¹²⁵</i>					
Keçi cildi	Sansar postu	Göcen postu	Rumeli tilki postu	Sansar hurdası	Zerdeva paçası
Camus cildi	Çakal postu	Siyah göcen postu	Anadolu tilki postu	Sansar kafası	
Meşin	Kunduz postu	Kedi postu	Bec samuru	Boğaz	
Haffaf eşyası	Samur postu	Siyah kedi postu	Kakum/Kakım	Tilki boğazı	
Beyaz post	Tilki postu	Zerdeva postu	Çalkafa	Çakal nâfesi ¹²⁶	
Tavşan postu	Beyaz tilki postu	Vaşak postu	Müstamel sincap kürkü	Siyah sincap nâfesi	

¹²⁴ Tablonun hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar için bkz. BOA, *D.BŞM.d.*, nr:4202, s. 2-3 (10 Safer 1185/25 Mayıs 1771); BOA, *D.BŞM.İGE.d.*, nr:17190, s. 2-4 (7 Zilka'de 1186/30 Ocak 1773); BOA, *D.BŞM.d.*, nr:8121, s.18-23 (1-29 Şa'ban 1233/6 Haziran-4 Temmuz 1818); BOA, *D.BŞM.d.*, nr:9368, s. 2 (24 Zilka'de? 1242); Reyhan Şahin, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticari Hayat*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2006, s. 54-56.

¹²⁵ Bu bölümde yer alan çeşitli hayvanlara ait postların hayvanın cins ve özelliğine göre sırt, kafa, nâfe, boyun, paça gibi kısımları ayrı ayrı piyasada satışı sunulmuştur. Filiz Karaca, "Kürk", TDVİA, c.26, Ankara 2002, s. 568.

¹²⁶ Nâfe, tilki vs. hayvanların karn kısmından çıkan kürktür. Kütükoğlu, Osmanlılarda Narh Müessesesi, s. 356.

<i>Evi Eşyaları</i>					
Ayna	Eflak sandık	Selanik peştamalı	Saçlı kebe	Kutu	Yorgancı eşyası
Aynalı kutu	Fincan	Selanik keçesi	Sade İslimye kebesi	Seccade	Bec yorgan
Bec çanak	Hamam eşyası	İzladi takım	Yanbolu kebesi	İzladi seccade	Yorgan yüzü
Bileği taşı	Havlü	Kebe	Kilim	sepet	Bec yorgan yüzü
Çiçek (yapma)	Bec havlu	İslimye kebesi	Köy kilimi	Şişe	
Çuval	Selanik havlusu	Kara kebe	Şarköy kilimi	Teneke	

<i>Giyisi ve Aksesuarlar</i>					
Arakiyye	Bec dülbendi	Kolan eşyası	Yapağı kuşak	İngiliz şalı	Takyeci eşyası
Barata fes	Gömlek	İbrişim kolan	Külâh eşyası	Tosya şalı	Bec yağlığı
Efrençi fes	Keten gömlek	Basma kuşak	Puşi	Bogası şalvar	
Başlık	Kırpas keten gömlek	Hama kuşağı	Şal	Şayak şalvar	

<i>Madenî Ürünler</i>			
Bakır	Bıçakçı eşyası	Kazan	Kuyumcu eşyası
Evâni-i nühas	Gabrova bıçağı	Kurşuncu eşyası	

<i>Hayvan Takımları</i>		
At keçesi	İslimye çultarı	Saraç eşyası
Edirne çultarı	Nal-ı ağaç	Yular

<i>Silah ve Mühimmat</i>	
Barut	Simli piştov
Piştov (çift namlu)	Tüfek

<i>Gıda Maddeleri</i>				
Ceviz	Fındık	Morina	Şeker	Yemiş
Çerviş ¹²⁷	Kahve	Sadeyağ	Şekerci eşyası	Zeytinyağı
Efrençi kahve	Leblebi	Şehriye	Tuzlu balık	

<i>Diğer</i>						
Afyon	Bec hırdavatu	Çiriş ¹²⁸	Kına	Köhne bitpazarı	Misk sabunu	Tiryak
Alacehr boyası	Çerç eşyası	Gözlük	Kağıt	Lüle	Miskçi eşyası	Yapağı
Attariye	Çerke	Güllâb	Kal'ı	Manda boynuzu	Mücellid eşyası	
Balmumu	Çıkrıkçı eşyası	Gülyacağı mangalı	Katran	Meşin lökü	Sabun	

¹²⁷ Çerviş/çerbiş yağı, iç yağı; eritilmiş sığır yağı ile sade yağı karışımı adı yağıdır. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 345.

¹²⁸ Cildci ve ayakkabıcıların kullandıkları sarı zanbak kökü unundan yapılan yapıştırıcı madde. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi*, s. 345.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Asafî Mektûbî Kalemî (A.MKT): 207/44.

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemî Defterleri (D.BŞM.d): 4202, 8121, 9368.

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe İstanbul Gümrük Emîni Defterleri (D.BŞM.İGE.d): 17190.

Bâb-ı Defterî Cizye Muhasebesi Kalemî Defterleri (D.CMH.d): 26768.

Bâb-ı Defterî Maden Mukataası Kalemî Defterleri (D.MMK.d): 22832.

Cevdet Adliye (C.ADL): 26/1538, 58/3492.

Cevdet Belediye (C.BLD): 36/1767.

Cevdet Darphane (C.DRB): 39/1950, 63/3113.

Cevdet Hariciye (C.HR): 36/1754, 92/4561, 105/5217, 106/5253, 124/6192, 127/6301, 127/6330, 137/6846, 146/7274, 149/7416, 156/7754, 177/8805.

Cevdet İktisat (C.İKTS): 8/358, 8/362, 8/365, 13/615, 13/617, 13/643, 17/829, 24/1190, 25/1225, 26/1291, 29/1447, 34/1677, 35/1711, 41/2039, 44/2180.

Cevdet Maliye (C.ML): 78/3565, 209/8605, 223/9299, 239/9989, 263/10797, 499/20283, 734/29965.

Cevdet Zabtîye (C.ZB): 12/551, 31/1538.

Hatt-ı Hümayûnlar (HAT): 2930.C, 3112, 12571, 16409, 32656, 58975.

Kamil Kepeci Defterleri (KK.d): 3824.

Bulgaristan Milli Kütüphanesi Oryantal Bölümü (NBKM)

Rusçuk Şer'îyye Sicili (R): 18, 19.

II. Kaynak Eserler

Ali Cevad, *Memalik-i Osmanîyenin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, I, Dersaadet 1313.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 3. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin), 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), 6. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff), 7. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi, (haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff), 8. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, 1263/1847 (Def'a 1), 1264/1848 (Def'a 2), 1265/1849 (Def'a 3), 1270/1854 (Def'a 8), 1271/1855 (Def'a 9), 1272/1856 (Def'a 10), 1273/1857 (Def'a 11), 1274/1858 (Def'a 12), 1275/1859 (Def'a 13), 1276/1860 (Def'a 14), 1277/1861 (Def'a 15), 1278/1862 (Def'a 16), 1280/1863 (Def'a 18), 1290/1873 (Def'a 28), 1291/1874 (Def'a 29), 1292/1875 (Def'a 30), 1293/1876 (Def'a 31), 1294/1877 (Def'a 32), 1295/1878 (Def'a 33), 1301/1884 (Def'a 39), 1302/1885 (Def'a 40), 1303/1886 (Def'a 41), 1304/1887 (Def'a 42), 1305/1888 (Def'a 43).

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne, 1290/1873 (Def'a 4), 1291/1874 (Def'a 5), 1292/1875 (Def'a 6), 1293/1877 (Def'a 8).

Şemseddin, Sami, *Kamusü'l-alâm*, II, İstanbul 1306.

III. Kitaplar ve Makaleler

Acaroğlu, M. Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006.

Bayrak, Meral, *1821 Mora İsyanı ve Yunanistan'ın Bağımsızlığı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir 1999.

Çakır, Çoşkun, "Fuarların Doğuşu ve Türk Fuarcılık Tarihine Genel Bir Bakış Panayırlardan Dünya Ticaret Merkezlerine", *İktisat, Tarih ve Zihniyet Dünyamız*, İstanbul 2006, s.9-23.

Doğan, Mehmet, *İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Panayırlar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011.

Doğru, Halime, *Bir Kadı Defterinin Işığında Rumeli'de Yaşam*, Kitap Yayınevi 2007, (Ek Rumeli'de Bir Kaza: Hacı-oğlu Pazarı Kadı Defteri (Şer'iye Sicili).

Erdoğru, M. Akif, *Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar*, İzmir 1999.

Faroqi, Suraiya, "16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar (İçel, Hamid, Karahisar-ı Sahib, Kütahya, Aydın ve Mentеше)," (çev. Melek Eğilmez), *ODTÜ Gelişme Dergisi*, özel sayı, , Ankara 1978, s. 39-85.

_____, “Balkan Panayırlarının Eski Tarihi”, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, (çev. Emine Sonnur Özcan), Ankara 2006, s. 157-186.

Girgeç, Nurhan, *Çile Panayırı Üzerine Halkbilimsel Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.

Güçer, Lütfi, *İktisat Tarihi Ders Notları*, İstanbul 1983.

Hacısalihoglu, Mehmet, *Doğu Rumeli’de Kayıp Köyler: İslimye Sancağı’nda 1878’den Günümüze Göçler, İsim Değişiklikleri ve Harabeler*, İstanbul 2008.

Karaca, Filiz, “Kürk”, *TDVİA*, 26, Ankara 2002, s. 568-570.

Kiel, Machiel, “İslimye”, *TDVİA*, 23, İstanbul 2001, s. 73-75.

Küçükkalay, Mesut-Numan Elibol, “Osmanlı İmparatorluğu’na Avrupa’dan Karayolu İle Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi: 1795-1804”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2003, s. 151-176.

Küpeli, Özer, “Osmanlı Devleti’de Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırı’nın Tarihine Dair”, *Osmanlı*, 3, Ankara 1999, s. 490-497.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983.

Özcan, Koray, “Anadolu’da Selçuklu Dönemi Yerleşme Tipolojileri-I- Pazar ya da Panayır Yerleşmeleri”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/1, s. 205-223.

Özcan, Tahsin, “Pazar (Osmanlı Dönemi)”, *TDVİA*, 34, İstanbul 2007, s. 206-208.

Paskaleva, Virginia, “Osman Balkan Eyâletleri’nin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı (1700-1850)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi (İÜİFD)*, XXVII/1-2 (1967-1968), s. 37-74.

Sahillioğlu, Halil, “XVIII. Yüzyılda Edirne’nin Ticari İmkanları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XIII, İstanbul 1968, s. 60-68.

Sezgin, İbrahim, “XVIII. Asırda Edirne’nin İktisadî ve Ticarî Durumu”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/1, Haziran 2006, s. 27-35.

Şahin, Reyhan, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne’de Ticari Hayat*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2006.

Şen, Ömer, “Bulgaristan’da Kurulan Uluslararası Bir Panayır (Fuar): Uzuncaâbad-ı Hasköy (1771-1871)”, *Toplumsal Tarih*, 1/5 (Mayıs 1994), s. 47-52.

_____, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, İstanbul 1996.

Todorov, Nikolay, “19.cu Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Bazı Karakter Değişmeleri”, *İÜİFD*, XXVII/1-2 (1967-1968), s. 1-36.

Tomar, Cengiz, “Pazar (Selçuklu Dönemi)”, *TDVİA*, 34, İstanbul 2007, s. 203-204.

Uzun, Ahmet, “İslimye Çuka Fabrikası”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Yayın No: 21-22 (Ekim 1999, Mart 2000), s. 77-84.

Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasî ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.